

SİYASAL DÜZENLERİN SINIFLANDIRILMASINA İLİŞKİN
BİRKAÇ TARİHSEL ÖRNEK VE TARTIŞMA

Doç. Dr. Cem EROĞUL

**Prof. Dr. AHMET ŞUKRU ESMEER'e
ARMAĞAN**

AYRI BASIM

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . ANKARA - 1981

SİYASAL DÜZENLERİN SINIFLANDIRILMASINA İLİŞKİN BİRKAÇ TARİHSEL ÖRNEK VE TARTIŞMA

Doç. Dr. Cem EROĞUL*

1 . GİRİŞ: SINIFLANDIRMA SORUNU

Bu yazının amacı, Batı siyasal düşünceler tarihi içinde, siyasal düzenleri ve devlet biçimlerini sınıflandırma sorununun gelişimini incelemek. Bilindiği gibi, sınıflandırma çabası, yeni bir bilim alanının keşfedilmesi için atılması zorunlu olan *ilk adımdır*. Gerçekten de, herhangi bir alanın sistemli bir biçimde araştırılabilmesi için, önce o alanı oluşturan 'nesnelerin' genel bir sayım ve dökümünün yapılması gerekir. Siyaset biliminin 'nesneleri' (veya konusu), siyasal düzenler ve bu düzenlerin ana yapılarını oluşturan devletlerdir. Dolayısıyla, siyaset biliminin, ilk kez, siyasal düzenleri ve devlet biçimlerini sınıflandırma çabasının bir sonucu olarak bilimsel düşünce sahnesine tırmanmış olmasına şaşmamak gerekir.

Sınıflandırma ve onun ayrılmaz parçası olan karşılaştırma yapılabilmesi için, bazı *önkoşulların* varlığı zorunludur. Bunların ilki, sistemli düşünme yeteneğinin belirmiş bulunması, ikincisi, araştırılacak konunun ampirik gözlemlere olanak verecek bir somutluğa erişmiş olması, üçüncüsü de, herhangi bir karşılaştırma ve sınıflandırmayı anlamlı kılacak asgari sayıda nesnenin ulaşılabilir bir çevrede birikmiş bulunmasıdır. İ.Ö. beşinci yüzyılda, Eski Yunan dünyasında, işte bu koşulların tümü de, artık siyaset biliminin ortaya çıkmasına olanak verecek bir düzeyde gerçekleşmiş bulunuyordu. Bir kez, Eski Yunan uygarlığının bilimin birçok alanındaki eşsiz atılımına yol açan sistemli düşünme araçları hızlı bir gelişim içindeydi. İkincisi, o günün temel siyasal birimleri olan site-devletleri ("po'is"ler), çok yakın ve somut gözlemlere olanak verecek ölçüde küçük boyutluydular. Nihayet, bu birimlerin toplam sayıları yüz elliye aşmıştı, yani anlamlı bir karşılaştırma ve sınıflandırmaya yeterli veri sağlayacak bir kalabalıklığa ve çeşitliliğe ulaşmışlardı.

---

* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Siyaset bilimi, Eski Yunan dünyasının bu koşulları içinde doğdu ve İ.Ö. dördüncü yüzyılda, o dönemde ulaşabileceği en üst düzeye tırmandı. Ne var ki, bu gelişme çok uzun sürmedi. Site yaşamının hızla güç yitirmesine koşut olarak, siyasal düşünce de hızla geriledi. Gerçi bilimsel düşüncenin araçları yerli yerinde duruyordu, ama bu araçların uygulama alanı olan site, artık toplumsal yaşamın odak noktası olmaktan çıkmıştı. Önce Makedonya, sonra da Roma İmparatorluklarının kurulmasıyla, "polis" in yerini *kozmpolis* (dünya devleti) aldı. Siyasal birimlerin sayıları çok azaldığı gibi, boyutları da o ölçüde büyüdü. Hem yakından tanınmaları olanaksızlaştı, hem de zaten ortada anlamlı bir karşılaştırmaya konu olabilecek sayıda birim kalmadı.

Avrupa'da siyasal düşüncenin bu karanlık dönemi tâ Orta Çağ'ın sonuna dek sürdü. Siyaset bilimi ancak Yeni Çağ'da tekrar canlanabildi. Çünkü, yukarıda sayılan önkoşullar, ancak o dönemde yine ortaya çıktı. Rönesans ve Reform sayesinde, bilimsel düşünce Hıristiyanlığın katı sınırlamalarından sıyrılabilirdi. Dünya devleti anlayışına kafa tutabilen ulusal devletler gelişmeye başladı. Bunların sayısının artmasıyla, siyaset yine gözlenebilecek bir yakınlığa geldi ve karşılaştırmalara olanak verecek bir çeşitliliğe ulaştı. Ama artık yeni birim, site-devleti değil, *ulusal devletti*.

Bu yazıda, Avrupa düşüncesinin sözü edilen bu iki yükselme döneminde -yani, Eski Yunan Çağı ile Yeni Çağ'da- siyasal düzenlerin sınıflandırılması konusunda en fazla katkıda bulunmuş düşünürler ele alınmakta. Görüşleri sunulan sekiz düşünürün ilk üçü bu dönemlerin birincisine, geri kalan beşi ise ikincisine ait. Her düşünürle ilgili olarak, önce küçük bir sunuş yapıyor, sonra geliştirdiği sınıflandırma (veya sınıflandırmalar) özetleniyor, sonra da kısa bir değerlendirme yapılıyor.

Yukarıda belirtildiği gibi, sınıflandırmaların önemi, bilimsel araştırmanın ilk adımını oluşturmalarından geliyor. Ne var ki, sınıflandırma çabası içinde, ister istemez *ikinci bir adım* daha atılıyor. Çünkü, herhangi bir sınıflandırma yapılabilmesi için ortak bir *ölçütün* bulunması zorunlu. Ölçütler ise, ancak incelenen nesnelere ana özelliklerine ilişkin bir dizi *bilimsel yargı* sonucunda bulunabiliyor. Sınıflandırmaları ilginç kılan esas neden de işte bu çabadan kaynaklanıyor. Gerçekten de, sınıflandırmalar incelenirken, bunların gerekçesini oluşturan bilimsel görüş ve ölçütlerle de karşı karşıya kalınıyor. Böylece, yalnızca sınıflandırmaları değil, bunların ölçütlerini de karşılaştırıp değerlendirme olanağı doğuyor. Sonuç olarak, önünüzdeki

yazı aslında *ikili* bir amaca hizmet etmeye yöneliyor: hem Avrupa düşüncesinde tarih boyunca geliştirilen belli başlı siyasal düzen ve devlet biçimleri sınıflandırmalarını sergilemek, hem de bunların bilimsel değerini tartışmak.

2. TARİHSEL ÖRNEKLER

2.1. HERODOTOS¹

2.1.1. *Sunuş:*

Siyasal düşünceler tarihinde, siyasal düzenlerin karşılaştırılması konusunda sahip bulunduğumuz en eski kaynak, Herodotos'un *Tarihi*. Eserinin adını taşıyan bilimin kurucusu olduğu için Çiçero tarafından kendisine "tarihin babası" lakabı yakıştırılmış bulunan Herodotos, Anadolu'nun batı kıyısında bugünkü Bodrum'un yerini işgal eden Halikarnas'ta doğmuş ve takriben İ.Ö. 485-425 yılları arasında yaşamış bir Eski Yunan filozofu. Büyüklüğü, yeni bir araştırma alanı açmasından ibaret değil. Herodotos, aynı zamanda, Yunan edebiyatının kayda değer ilk nesir (düzyazı) eserinin yazarı olma şerefini de taşıyor. Bu ilk nesir eserin konumuz bakımından eşsiz önemi, tarihte siyasal düzenlerin karşılaştırmasını yapan ilk yazılı kaynak olması.

Tarih'in kesinlikle ne zaman kaleme alındığı bilinmiyor. Dokuz ciltlik bu koca eserin değişik zamanlarda yazılmış olması muhtemel. Konusu, İ.Ö. 549 yılında Sirüs tarafından kurulan Pers İmparatorluğu'nun, İ.Ö. 479'da Kserkses'in Yunanlılar karşısında başarısızlığa uğramasıyla kapanan yetmiş yıllık ikbal döneminin hikâyesi. Herodotos, işte bu dönem içinde cereyan eden bir olayı anlatırken, bize ilk siyasal düzenler karşılaştırmasını veriyor. Üçüncü cildin 80.-82. paragraflarında sözü edilen olay kısaca şöyle: yedi Pers soylusu, bir suikast düzenleyerek, Pers tahtına hile ile oturmuş olan bir Med'liyi öldürüyorlar. Sonra oturup, kuracakları yeni yönetim biçimini saptamak üzere aralarında tartışıyorlar. Karşılaştırma işte bu tartışma sırasında yapılıyor.

2.1.2. *Sınıflandırma:*

Yedi soyludan biri, Otanes, demokrasiyi savunuyor. Bir diğeri, Megabiz, oligarşiden yana çıkıyor. Ancak, geri kalanlar monarşiyi

¹ Herodotos'a ilişkin bilgiler ve *Tarih*'in çevirisi için kullanılan kaynaklar: A. Barquet, "Herodote", in J. de Romilly, *Historiens Grecs I*, Editions Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, 1964; Herodotus, *The Histories*, Aubrey de Séincourt (çev.), Penguin Books, 1972.

öneren Daryüs'ü desteklediklerinden, sonuçta bu son düzende karar kılınıyor.² Tartışmada çeşitli düzenler açıkça tanımlanmamakla birlikte tarafların savunmalarından aşağıdaki sonuçları çıkarmak olanaklı:

1. Demokrasi:

Diğer bir adı da 'halkçı düzen'dir. Çünkü, bu düzende iktidar halka aittir. Halk, çoğunluğun iradesine uyarak, kendi kendini yönetir. Düzenin en önemli özelliği yönetime katılmada eşitlik olduğu için, yöneticiler kura ile seçilirler.³ Seçilenler, sürekli olarak, halka her konuda hesap vermek zorundadırlar.

Bu eşitlikçi özelliği, demokrasinin en güzel yanıdır. Eşitliğin kendi başına bir değer olmasının yanı sıra, diğer bir yararı da dengeli bir yönetim sağlamasıdır. Yok eşitlik tanınmaz da iktidar tek bir adama bırakılırsa, her türlü kötülüğe yol açılmış olur. Sınırsız iktidar, en iyi adamı bile baştan çıkarır. Ataların mirası olan gelenekleri tersine çevirir, kadınlara tecavüz eder, soylu veya varlıklı demeden, kim olursa olsun yargısız öldürtebilir. Bu kötülükleri önleminin tek çaresi, iktidarın yurttaşların tümüne verilmesidir.

2. Oligarşi:

Küçük bir azınlığın iktidarıdır.⁴ Bu azınlığın nitelikleri belirtilmemiştir. Megabiz, bunların "en iyi" yurttaşlar olacağını söylemekle yetiniyor. Ancak, 'en iyi'nin hangi anlama geldiği açık değil: En soylu mu? En varlıklı mı? En yetenekli mi? Megabiz'in, "biz de bunların arasında olacağız" demesine bakılırsa, bu azınlığın hiç olmazsa soyluluk ve varlık bakımlarından sıvrılmış olması gerektiği sonucuna varılabilir.

Tek adamın keyfî yönetimi (veya tiranlık) konusunda söylenenler doğru olabilir. Ancak, iktidarın halka verilmesi daha da kötü bir çözümdür. Kitleler aptal ve saygısızdır. Tiran, hiç olmazsa kendi

² Hikâyeye göre, çoğunluk krallıkta birleştikten sonra, hangisinin kral olacağı sorunu doğuyor. Otales, kim kral olursa olsun, kendisine ve ailesine sınırsız bir özgürlük tanınması koşuluyla, adaylıktan çekiliyor. Ötekiler, ertesi sabah atı ilk kişnenenin kral olmasını kararlaştırıyorlar. Sonuçta, uşağına hile yaptırarak Daryüs, atını ilk kişnetip kral oluyor.

³ Eski Yunan'da kuranın en demokratik seçim yöntemi sayılmasının nedeni, beğenilme, yetenek, varlık, soyluluk, propaganda, gibi her türlü etmeden bağımsız olarak, tüm yurttaşlara mutlak bir eşitlikle yönetime gelme şansını tanımasıdır.

⁴ Kelime anlamı olarak 'ligoi' Yunanca 'azlar' demektir. Dolayısıyla, 'oligarşi', 'azların iktidarı' anlamına gelmektedir.

kötülüğünü bilir. Halk bundan da acizdir: eğitim görmemiştir, güzellikten haberi yoktur. Harekete geçince, kudurmuş bir sürüden fark-sızdır. Tercih edilecek düzen, en iyi yurttaşların iktidarı olan oligarşidir. Çünkü, en iyi yurttaşların herkes için en iyi kararları verecekleri açıktır.

3. Monarşi:

Tek adamın iktidarındır. Bu iktidarın keyfi mi olacağı, yoksa yasalarla bağımlı mı bulunacağı belirtilmemiştir. Ancak, 'tiranlık' değil de 'monarşi' sözcüğünün kullanılmış olmasına bakılarak, bunun geleneklere saygılı bir yönetim biçimi olarak düşünüldüğü sonucu çıkarılabilir.

Halk yönetimine ilişkin olarak oligarşi taraftarlarınca söylenenler doğrudur. Demokrasi, çıkarıcıların eline düşerek kokuşmaya mahkûmdur. Halkın tek kurtuluş olanağı, birinin çıkıp çıkarıcıları bertaraf etmesidir. Görüldüğü gibi, kurtuluş yolu tek adamın önderliğinden geçmektedir. Öte yandan, oligarşi de çıkar yol değildir. Birden çok adamın iktidarda olması, kaçınılmaz olarak aralarında kıskançlık, yarışma, çekişme yaratacak, sonuçta yine birinin ortaya çıkıp duruma el koymasına gerekecektir. Kısacası, iktidarı tek adama bırakmaktan başka çare yoktur. Monarşinin diğer çözümlere bir üstünlüğü de, düşmanlara karşı tasarlanan girişimlerin sırrını en iyi biçimde korumaya olanak veren düzen olmasıdır.

2.1.3. Değerlendirme:

Naklettiği tartışmada Herodotos'un okuyucuya sunduğu siyasal düzenler sınıflandırması, aslında, Eski Yunan dünyasının ortak malı. Bu düzenlerin ayrıca tanımlanmasına gerek duyulmamasının nedeni de bu. Bunların herkesçe bilindiği varsayılıyor. Bu varsayımın geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Gerçekten de, sayıları yüz elliye aşan site-devleti arasında, bu üç yönetim biçimi yaygın durumda. Ancak, monarşiye göre demokrasi ile oligarşinin daha çok saygı yaratan düzenler olduğu da anımsanmalı. Nedeni, en önde gelen iki güçlü site-devletinin bu düzenlere sahip çıkması: demokrasinin simgesi Atina, oligarşinin ise Isparta.

Eski Yunan'da site-devleti ("polis"), ortak yaşamın temel çerçevesiydi. Ancak, bu çerçeve *yurttaşlarla* sınırlı idi. Yabancılar ve hele köleler, site nüfusunun çoğunluğunu oluşturmalarına karşın, birliğin

üyeyi değillerdii. Bu bakımdan, aralarındaki ayrımlar ne olursa olsun, tüm siyasi düzenlerin ortak özelliği, yabancıları ve köleleri dışlamalarıydı.

Eski Yunan'daki yönetim biçimlerinin bir diğer özelliği de, 'temsil' kurumunu tanımamalarıydı. Zamanımızda, 'iktidar' ile 'egemenlik' ayrılmış durumda. Dolayısıyla, iktidarın sözde sahipleri ile gerçek sahipleri farklı. Eski Yunan'da böyle bir ayrım yok. Örneğin demokrasilerde, çoğunluk, 'halk meclisi' ve 'halk mahkemeleri' gibi kurumlar yoluyla iktidarı *filen* kullanıyor.

Belirtilmesi gereken bir diğer nokta da şu: Eski Yunan'da site anayasası, hukuksal bir yapı olmaktan çok, bir ortak yaşam biçiminin ifadesiydi. Bu ortak yaşam biçiminin çeşitli toplumsal yönleri (ör. iktisat, siyaset, hukuk, ahlak) arasında kesin ayrımlar yoktu.⁵ En büyük siyasi değer, yurttaşların *uyum* (ahenk) içinde yaşamalarını sağlamaktı.

Tartışmada kullanılan kanıtlara dikkat edilirse, herkesin amacı bir: ortak yaşamda uyumu gerçekleştirmek. Tartışma, bu amaca en iyi hangi yoldan ulaşılabileceğini araştırmaya yönelik. Demokrasi taraftarları uyumun hak eşitliğinden, oligarşi taraftarları en iyi yurttaşların yönetimde bulunmasından, monarşi taraftarları ise yönetimdeki birlikten doğacağını savunuyorlar.

Tartışmada dikkati çeken başka noktalar da var. Hak eşitliği, uyum sağlama aracı olmaktan başka, bir de başlıbaşına bir değer olarak sunuluyor. Hatta Otales, bunu yurttaşlık onurunun öylesine ayrılmaz bir parçası olarak görüyor ki, eşitçi olmayan bir düzende ne yönetilen, ne de yönetici olmak istiyor. İkinci nokta, bir yöneticide bulunması gerekli olarak düşünölen niteliklerle ilgili. Tartışmada üç nitelik beliriyor: soyluluk, varlık, yetenek. Ancak bunların hepsinin birden bulunması şart koşulmuyor. Herkes, eğilimine göre, şu veya bu niteliğe önem veriyor. Daryüs'ün monarşi savunması içinde dikkati çeken bir nokta da şu: monarşiyi, yabancıları karşı devlet sırlarını en iyi koruyan düzen olarak savunuyor. Böylece ortaya değişik bir öğe çıkarılmış oluyor. Adı konmamakla birlikte, burada bir 'devlet çıkarı' anlayışının ilk belirtisini görüyoruz.

Siyasi düzenlerin sınıflandırılması için bariz olarak kullanılan ölçüt, yönetimde bulunanların sayısı: monarşi tek kişinin, oligarşi

⁵ George H. Sabine, *A History of Political Theory*, 'London, George G. Harrap and Co. Ltd., 1959, s. 25.

az kişinin, demokrasi ise halkın yönetimi. Görünüşe göre, bu ölçüt çok basit. Zaten bu özelliği yüzündendir ki, hem Eski Yunan'da, hem de daha sonra, tarih boyunca en çok kullanılan ölçüt sayı ölçütü olmuştur.

Ne var ki, görünüşteki bütün yalınlığına karşın, bu ölçüt aslında yanıltıcı. Sayılar, daha önemli gerçeklerin örtüsünden ibaret. Gerçekten de, monarşiyi savunanlar, herhangi bir tek adamın yönetiminden değil, aslında *güçlü yönetimden* yanalar. Oligarşiyi savunanlar da, herhangi bir azınlığın değil, *soyluluk, varlık, yetenek* gibi belli niteliklere sahip insanların yönetiminden yanalar. Keza, demokrasi taraftarları, sayıların çokluğuna değil, aslında *hak eşitliğine* önem veriyorlar. Kısacası, sayı ölçütü, gerçekte ortak bir ölçüt değil: farklı ölçütlerin aynı tartışmanın taraflarınca kullanılabilmesini sağlayan ideolojik bir araçtan ibaret. Ama, bu rolünde öylesine vazgeçilmez ki, çeşitli düşünürler onu tekrar tekrar kullanmaktan geri durmuyorlar.

2.2. EFLATUN⁶

Siyaset konusunda Eflatun'un (İ.Ö. 427-347) üç eseri var: *Devlet*, *Devlet Adamı* ve *Yasalar*. Sınıflandırma sorunu bakımından her üçü de önemli. Onun için bunları teker teker ele alıp incelemek gerekli.

2.2.1. *Devlet*:

2.2.1.1. *Sunuş*:

Devlet, bu üç eserin ilki. İ.Ö. 380 yıllarında yazıldığı tahmin ediliyor. Eser yazıldığında, siyasal düzenler konusunda Eflatun'un geçirdiği deneyim, aşağı yukarı şu: kendisi daha doğmadan (İ.Ö. 431'de) başlayan ve oligarşik Isparta ile demokratik Atina'yı karşı karşıya getiren Peloponez Savaşı, İ.Ö. 404'te Atina'nın -ve dolayısıyla, demokrasi cephesinin- kesin yenilgiyle son buluyor. Yenilgi sonucunda, Atina'da oligarşi kuruluyor. Ancak, oligarşik yönetim öylesine zor-baca davranıyor ki, sekiz ay içinde genel bir ayaklanma ile yıkılıyor. Yeniden kurulan demokrasi düzeni, siyasal iktidarı koruma çabası içinde, Eflatun'un gözünde en büyük suçu işliyor: İ.Ö. 399'da Sokrates'i ölüme mahkûm ediyor.

⁶ Bu bölüm için kullanılan kaynaklar: Ernest Barker, *Greek Political Theory, Plato and His Predecessors*, Methuen and Co. Ltd., 1964; Plato, *The Republic*, çev. H.D.P. Lee, Penguin Books, 1970; J.B. Skemp (çev.), *Plato's Statesman*, London, Routledge and Kegan Paul, 1952; Plato, *The Laws*, çev. A.E. Taylor, London, Everyman's Library, 1960.

Eflatun, tanınmış bir Atinalı ailenin üyesi olma sıfatıyla, siyasal gelişmeleri çok yakından izleme olanağına sahip. Zamanının önde gelen iki düzeninin, oligarşi ile demokrasinin, kısa aralarla iflas etmesinin nedenini yöneticilerin kötülüğünde görüyor. Bu duruma bir çare bulmak için, İ.Ö. 386'da *Akademi*'yi kurup devlet adamı yetiştirmeye karar veriyor. Akademi'nin ilk yıllarında yazılmış olan *Devlet*, işte böyle bir deneyimin sonucu.

Kitap, geleneksel olarak on cilde bölünüyor.⁷ Büyük kısmı, ideal yöneticilerin yetiştirilme tarzına ve ideal düzenin kurumlarının tasvirine ayrılmış. Sekizinci ve dokuzuncu ciltlerde ise, Eflatun, varolan devlet biçimlerini ideal devletle karşılaştırıp her birinin değerini saptamaya çalışıyor. Konumuzla ilgisi bakımından, burada özellikle bu ciltler üzerinde durulacaktır.

2.2.1. 2. Sınıflandırma:

Bu eserinde, Eflatun, Yunan dünyasında varolan siyasal düzenleri dört başlık altında topluyor: timokrazi, oligarşi, demokrasi ve tiranlık.

1 . Timokrazi:

Yönetimi askeri nitelikte olan bir oligarşi. Karma bir niteliği var.⁸ Askerî yönleri: otorite saygısı, askerlerin tarım, zanaat ve ticaretle uğraşmalarının yasak olması, 'kamu sofraları'⁹, bedenî ve askerî eğitime önem verilmesi, yöneticilikte cesaretin akla tercih edilmesi, savaşın barıştan üstün tutulması. Oligarşik yönleri: yöneticilerin toprak ve ev mülkiyetine egemen durumda bulunması, uyrukların toprakkulu ve beden işçisi statüsünde tutulması, para aşkı, gizli fakat azgın bir altın ve gümüş hırsı. Timokrazi düzeninin ideal insanı: hırslı ve yarışmacı tip.

2 . Oligarşi:

İktidarın varlıklılar elinde bulunduğu ve yoksulların buna katılmadığı bir düzen. Yönetime seçilebilmek için, oligarşinin gücüne

⁷ Cilt bölünümünü belirleyen temel etmen, içerik değil, o zamanın papirüs boyutları.

⁸ Timokrazi deyiminin kökeni bu karma niteliği açıkça ortaya koyuyor. Yunanca 'timi', şeref, değer, fiyat demek. Dolayısıyla, kökensel olarak timokrazi, hem şerefe, hem de varlığa önem verenlerin iktidarı anlamına geliyor.

⁹ Askerlerin yemeklerini birlikte yemeleri esasına dayanan, sofranın finansman ve düzenini sıkı kurallara bağlayan ve kışla ruhunun canlı tutulmasını amaç edinen eski bir Yunan kurumu.

göre değişen belli bir mülkiyet sınırı var. Düzenin esas dayanağı, varlıkların silahlı şiddeti. Oligarşi düzeninin ideal insanı: varlık için herşeyi feda eden tip.

3 . Demokrasi:

Yoksulların egemen olduğu bir düzen. Yönetime katılmada, tüm yurttaşlar eşit hak ve şansa sahip. Yönetime yükselmeye temel kural, kura yöntemi. Herkes dilediği gibi hareket etmekte serbest. Özgürlük ve özellikle söz özgürlüğü yaygın. Demokrasi düzeninin ideal insanı: kendini her türlü zevkine terkeden istikrarsız tip.

4. Tiranlık:

Tek adamın zorba iktidarı. Önce, toplumsal karışıklığa son verecek güçlü halk önderi rolünde ortaya çıkıyor. Varlık ve şiddet araçlarına tasarrufu sayesinde, kimilerini satın alıp kimilerini korkutarak iktidarını sürdürüyor. Sürekli olarak bir dış korkuluğa gereksinme duyduğundan, daima savaş yaratıyor. Karşısına dikilebilecek rakiplerden korunmak için, toplumda sivirmeye başlayan tüm cesur ve akıllı adamları bertaraf etmeye çalışıyor. Yarattığı düşmanlıklardan korunmak için özel muhafızlar besliyor. Tiranlık düzeninin ideal insanı: en kötü tutkularına köle olan cani tip.

Bu dört düzenin ortaya çıkışını, Eflatun, birincisinden sonuncusuna doğru ilerleyen zincirleme bir gelişim biçiminde tasvir ediyor. Ancak bunu tarihsel bir gelişim olarak anlamak yanlış olur. Eflatun, düzen değişikliklerini *ahlakî* bir çözülme süreci olarak görüyor. Bunun böyle olduğu, gerçekte var olmadığını kendisinin de kabul ettiği ideal bir düzeni, sürecin ilk basamağına oturtmasından belli.

Tasvir ettiği mekanizma kısaca şu: tabiattaki herşey gibi ideal devlet de bozulmaya mahkûm. Zamanla, filozof yöneticilerin arasına kötü unsurlar karışıyor. Bunlar, yöneticilerin mülkiyet sahibi olmalarında ısrar ediyorlar. Meydana gelen mücadele sonucunda, ideal düzenle oligarşi arasında yer alan timokrazi ortaya çıkıyor. Bir süre sonra, varlık aşkının bütün düzene egemen olmasıyla oligarşi doğuyor. Oligarşi, ufak bir azınlığa aşırı zengin olma yollarını açmasına karşılık, toplumun çoğunluğunu yoksullaştırıyor. Nihayet, yoksullar ayaklanıp demokrasiyi kuruyorlar. Demokrasi tam özgürlük düzeni olduğundan, çekişme ve anarşi herşeye egemen oluyor. Karışıklıktan gına getiren halk, güçlü bir önderin yönetimine sığınmak zorunda

kalıyor. İktidarı böylece eline geçiren güçlü kişi, bunu sırf kendi çıkarı için kullanıyor. Sürecin sonucunda, zincirin son halkasına, yani tiranlığa varılmış oluyor.

2.2.1.3. Değerlendirme:

Eflatun'un yaptığı düzenler değerlendirmesini anlayabilmek için, Yunan felsefesine egemen olan değer ölçütlerini anımsamak zorunlu. Burada, özellikle üç tanesi önemli: ölçü, uyum (yani ahenk) ve hiyerarşi (yani ast-üst düzeni). *Ölçü*'den kasıt şu: her nesneyi oluşturan öğelerden her biri, ölçülü -yani ne fazla, ne de az gelişmiş- olmalı. *Uyum* ise şu anlama geliyor: bu öğeler, yalnızca kendilerine göre değil, *birbirlerine göre* de ölçülü gelişmeli. Nihayet, *hiyerarşi* şöyle anlaşılmalı: her nesneyi oluşturan öğeler hem kendi içlerinde, hem kendi aralarında ölçüyü muhafaza etmekten başka, ilgili nesnenin *tabiatının gereği* olan *öncelik* sırasına da uymalı.

Bu ölçütler, herşey için olduğu gibi, toplumlar için de geçerli. Eflatun'a göre, her toplumda üç temel öğe var: yönetim, savunma ve üretim. Bunlar, birey ruhunun üç temel öğesine -yani akla, cesarete ve iştaha- koşut. Dengeli bir ruhta, bunların üçü de gelişmiş olmalı; ayrıca, akıl duygulara (cesarete), duygular da arzulara (iştaha) egemen olmalı. Aynı şekilde, toplumda dengenin şartı: üç temel öğenin (yönetim, savunma ve üretim), toplumun doğasının (tabiatının) gereği olan ast-üst düzenine uygun bir uyum içinde, ölçülü bir biçimde gelişmiş bulunması.

Bu veriler ışığında, ideal düzenin niye ideal olduğunu anlamak kolay: yönetim filozofların, yani aklın elinde; savunma askerlerin, yani cesaretin elinde; üretim ise halkın, yani iştahlarını doyurmak için bedenen çalışanların elinde. Ayrıca, askerler ve halk, filozofların temsil ettiği aklın emrinde. Filozoflar ve askerler mülk ve aile sahibi olamadıklarından, özel çıkarlarına değil, toplumun genel çıkarlarına hizmet ediyorlar.

Timokraside düzen bozulmaya başlıyor. Çünkü, askerlerin ideolojisi, yani cesaret, akla egemen oluyor. Ayrıca, yöneticilere mülkiyet hakkı tanındığından, özel çıkarlarla genel çıkarlar çatışmaya başlıyor. Oligarşide düzen iyice bozuluyor: yönetimin esası akıl veya cesaret değil, varlık oluyor. Demokrasi, daha da kötü; çünkü, doğal hiyerarşiyi reddederek düzensizliği egemen hale getiriyor. Ama, yine de en kötüsü tiranlık. Demokrasi düzen tanımazken, tiranlık doğal düzenin *tersini* egemen kılıyor. Bu ters düzende, en kaba arzular akla

ve cesarete üstün tutuluyor. Sonuçta, yönetici olan tiran ile toplum çıkarı tam bir zıtlık içine giriyor.

Görüldüğü gibi, Eflatun'un *Devlet*'te yaptığı tanım, sınıflandırma ve tahlillerde önemli yenilikler var. Sergilediği sistematik çaba nedeniyle, bu kitabın *ilk* siyaset bilimi eseri sayılması yerindedir. Ama belki de en değerli yanı, çözdüğünden çok sorun yaratmasıdır. Burada, daha çok, kitabın sınıflandırma sorunu çevresinde dönenen özellikleri üzerinde duruyoruz.

İlk dikkati çeken şey, dörtlü sınıflandırma: timokrazi, oligarşi, demokrasi ve tiranlık. Son biçim, Yunan deneyiminde ve bilincinde yaygın. Buna karşılık birincisi, deyim olarak Eflatun'un icadı. Aklında olan somut örnekler, Girit ile Isparta'nın düzenleri. Gerçekte, bunlar, yabancı bir kastın yerli halk üzerinde kurduğu diktatoryalar. Yöneticiler, hem sayıca azınlıkta, hem de yabancı durumundalar. Bundan dolayı, iktidarlarını sürdürebilmek için kendilerini sıkı bir disiplin içinde tutmak zorundalar. Düzenlerinin askerî özelliklerinin temel nedeni bu.

Ancak, Eflatun'un timokrasiyi sınıflandırmasına dahil etmesinin gerekçesi, gerçek dünyadaki istisnaî uygulamaları da hesaba katma endişesi değil. Eflatun, timokrasiyi, ideal düzenden sonra *en iyi* düzen olarak gördüğü için sınıflandırmasının başına oturtuyor. Gerekçesi ahlakî. Temel arayışı, şu soruda beliriyor: "hangi düzen en iyi insanı yaratır?" Eflatun'un büyüklüğünün kaynağı ise, bu ahlakî sorunun cevabını *gerçeklerin* incelenmesinden çıkarmaya çalışması.

Siyaset bilimine ve bu arada, sınıflandırma sorununa Eflatun'un yaptığı en büyük katkı, *sınıf* gerçeğini ortaya çıkarması.¹⁰ Oligarşiyi azınlığın, demokrasiyi de çoğunluğun yönetimi olarak tanımlayan ve ifadesini Herodotos'ta gördüğümüz yaygın görüşe karşılık, oligarşiyi varlıklılıların, demokrasiyi de yoksulların iktidarı olarak tanımlıyor. Böylece, düzenler sınıflandırmasına, kaba bir sayısal ölçüt yerine iktisadî bir temel getirmiş oluyor.

Gerçi, Eflatun'un sınıf görüşü yüzeyde kalıyor. Sınıfları, dış görünüşlerine, yani *bölüşüm* mücadelesinde aldıkları paylara göre

¹⁰ Bu katkının -ve Eflatun'a mal edeceğimiz daha birçok yeniliğin-aslında Sokrates'ten kaynaklanmış bulunması olası. Ancak Sokrates'ten günümüze ulaşan hiçbir eser yok. Düşüncelerini, esas olarak, Eflatun'un diyaloglarından öğrenebiliyoruz. Bunların ise, ne ölçüde aktarma, ne ölçüde yakıştırma olduğunu saptayamıyoruz. Onun için, burada yeğlenen çözüm, bunların hepsini Eflatun'a mal etmek.

tanımlıyor. Böylece ortaya iki 'sınıf' çıkıyor: az kazananlar (yani yoksullar) ile çok kazananlar (yani varlıklılar veya zenginler). Ama bu görüşün yüzeyselliği üzerinde fazlaca ısrar etmek haksızlık olur. İlk yaklaşımda, sınıfların dış görünüşleriyle algılanmış olmaları son derece doğaldır. Kaldı ki, günümüzde bile bu görüş son derece yaygındır. Toplumbiliminin Eflatun'un görüşünü aşip sınıf gerçeğini üretim ilişkilerine oturtabilmesi için, aradan iki bin yıldan fazla bir zamanın geçmesi gerekmiştir,

Öte yandan, şu da önemle belirtilmelidir ki, Eflatun'un görüşü Yunan dünyasının siyasal deneyimine genellikle uygun düşmektedir. Yunan sitelerinin uygulamasında, oligarşi ile demokrasi arasında, üretim ilişkileri bakımında önemli bir fark yoktur. Toplumsal düzen, her iki durumda da köleciliğe oturmaktadır. Üretici sınıflar (yani köylüler, zanaatkârlar ve köleler) arasında, aşılmaz nitelikte bir siyasal duvar vardır: *yurttaşlık*. Dolayısıyla, demokraside bile, üreticilerin çoğunluğunun (yani kölelerin) iktidara gelmesi asla söz konusu değildir. Üretici yurttaşlar iktidara geldiklerinde ise, gerçekleştirebildikleri tüm değişiklikler daima kölecî üretim biçiminin çerçevesi ile sınırlı kalmaktadır. Yoksullar iktidarının çok zaman yaptığı şey, varlıklıları 'haraca kesmek'ten ibarettir. Ayrıca, tiranlıkta da durum genellikle aynıdır. Tiranın tüm hırsı, bölüşüm ilişkilerine yöneliktir: olabildiğince çok kişiden haraç almaya bakar. Kısacası, Eski Yunan'da siyasal oyun, esas olarak, kölecî toplumun yarattığı fazlanın paylaşılma mücadelesinden ibaret kalmıştır.¹¹

Bu durumun bir sonucu da *devrim* görüşünde ortaya çıkıyor. Devrim, toplumsal mücadele sonucunda iktidarın el değiştirmesi olarak anlaşılıyor. Ama bu değişikliğin üretim biçimiyle ilgisi yok. Onun için, oligarşiden demokrasiye geçişe devrim dendiği gibi, demokrasiden oligarşiye geçişe de devrim deniyor. Bu yaklaşımın yalnız Eflatun için değil, Aristo için de geçerli olduğunu şimdiden belirtelim.

Sınıf görüşünün kaçınılmaz yüzeyselliği bir yana, Eflatun, bu ölçütü kendi siyasal düzenler sınıflandırmasında tutarlı bir biçimde

¹¹ Bu durumu anlamak için günümüz dünyasından örnekler vermek yararlı olabilir. Oligarşi-demokrasi mücadelesi için akla gelen bir örnek, İngiltere'de Muhafazakâr Parti - İşçi Partisi çekişmesidir. İngiltere'de, İşçi Partisi'nin iktidara gelmesi, kapitalist üretim ilişkilerini değiştirmiyor. Yalnızca, toplumsal fazlanın bölüşümünde yoksullar lehine bir değişim sağlıyor. Tiranlık için çağdaş bir örnek ise, Hitler dönemidir. Günümüzün tiranı, kendi taraftarlarını beslemek ve hayallerini gerçekleştirmek için toplumu 'haraca kesiyor' ama, kapitalist üretim ilişkilerinde esaslı bir değişiklik yapmıyor.

kullanamamaktan dolayı da eleştiriye açık. Gerçekten de, sınıf ölçütü dörtlü sınıflandırmanın ancak yarısına uygulanabiliyor: oligarşi varlıklılarının, demokrasi ise yoksulların iktidarı. Ama, timokrazi ile tiranlık hangi sınıfların iktidarı? Belki timokraziyi, belirli özelliklere sahip bir varlıklılar iktidarı olarak açıklama olanağı bulunabilir. Fakat tiranlığı, sınıf esasına göre tanımlamaya kesinlikle olanak yok.

Tiranlığı açıklamak için sayı ölçütüne dönmek de söz konusu değil: Eflatun için sayılar önemsiz. Gerçekten de, tiranlık tek adam iktidarı ile eşanlı olaydı, örneğin irsî monarşi ile aynı sınıfa sokulması gerekirdi. Eflatun bunu açıkça reddediyor ve irsî monarşiyi ayrı bir ara sınıfa sokuyor. Öte yandan tiranlığı yasa tanımaz bir düzen olarak tanımlamak da olanaksız. *Devlet*'i yazdığında, Eflatun için yasaların fazla bir önemi yok. Nitekim, ideal düzene yasalar değil, filozoflar egemen.

Görüldüğü gibi, Eflatun'un kendi anlayışına sadık kalarak tiranlığı, ne sınıf görüşüyle, ne sayı esasıyla, ne de yönetimin yasallığı ilkesiyle açıklama olanağı yok. Öte yandan, tiranlığı, siyasal düzenler sınıflandırmasının ayrılmaz bir parçası olarak gördüğü de tartışılmaz. İşte bu çıkmazdan kurtulmak için Eflatun'un getirdiği çözüm, siyaset bilimine ikinci büyük katkısını oluşturuyor. Eflatun'a göre tiranlık, herhangi bir sınıfa değil, *kendisine* hizmet eden siyasal iktidar. Yani, bugünkü terminoloji kullanılacak olursa, tiranlığa 'bürokrasinin atası' demek olanaklı. Eflatun'un büyüklüğü, siyasal iktidarın toplumsal egemenlikle kaynaşmış bulunduğu bir ortamda, bu önemli gerçeği sezebilmiş olması.

Eflatun bu gerçeğe başka bir yoldan da yaklaşıyor. Kendine özgü bir uğraş olarak yöneticiliğin özelliklerini açıklamaya çalışırken, şöyle sonuca ulaşıyor: yöneticilik, tıpkı hekimlik veya kaptanlık gibi, ayrı bir bilgi işidir. İdeal devletinde yöneticiliği filozoflara, yani 'bilgi uzmanlarına' vermesinin nedeni de bu. Ancak yöneticiliği ayrı bir uzmanlık dalı olarak görmek, hiç olmazsa sezgi düzeyinde, sınıf iktidarı ile siyasal iktidarı ayırmak, yani siyasal iktidarın sınıf temelinden ayrı ve *kendine özgü* özellikleri olduğunu kabul etmek demektir. Kısacası, Eflatun'un dehasını gösteren diğer bir katkısı, çağdaş siyaset biliminin temelinde yatan şu çelişkiyi sezmiş olmasıdır: siyasal iktidar hem sınıf iktidarındır, hem de sınıf iktidarından başka bir şeydir.

2.2.2. *Devlet Adamı:*

2.2.2.1. *Sunuş:*

*Devlet Adamı*¹², siyaset konusunda Eflatun'un ikinci önemli eseri. Bu diyalogun İ.Ö. 360 yıllarında yazıldığı tahmin ediliyor. Yazıldığı sırada, Eflatun yetmiş yaşına yaklaşmakta.

Devlet'ten aşağı yukarı yirmi yıl sonra kaleme alınmış olan bu eser, Eflatun'un bu arada uğradığı hayal kırıklığının damgasını taşıyor. Hayal kırıklığının nedeni, siyasal ülkülerini bir türlü uygulama olanağı bulamaması. İ.Ö. 367'de, Siraküz Kralı I. Diyonizos'un ölmesi ve yerine geçen genç kral II. Diyonizos'un onu yanına çağırması, Eflatun'da birtakım yeni umutlar doğuruyor. I. Diyonizos'a öğretilmediği felsefeyi yeni krala öğretmek için, hemen o yıl tekrar Sicilya'ya gidiyor. Ama kralın karakteri böyle bir denemeye uygun değil. Başarısızlığa uğrayan Eflatun, kırgın olarak Akademi'ye dönüyor. İdeal devlete inancını korumakla birlikte, artık bunun gerçekleştirilebilirliği konusunda derin kuşkular içinde. Bir filozof-kral çıksa, herşeyin yine düzelebileceğine kani. Ama böyle bir "ilahî varlık"ın bulunmasının hemen hemen olanaksız olduğunu görüyor.

Devlet Adamı'nın baş konusu, yönetim sanatı. Eflatun, bu sanata *sahip olmayan* yöneticilerden söz ederken, uygulamada görülen yönetim biçimlerine de değiniyor. Bu inceleme çok kısa; ayrıca, diyalogun esas konusuyla da pek ilgili değil. Ama siyasal düzenlerin sınıflandırılması bakımından, bizim için en önemli bölümü oluşturuyor. Burada üzerinde durulmasının nedeni de bu.

2.2.2.2. *Sınıflandırma:*

Devlet Adamı'na göre, yönetim sanatının eksiksiz olarak uygulanmadığı düzenler, yani gerçekte varolan tüm düzenler altıya ayrılıyor: aristokrasi, oligarşi, monarşi, tiranlık, yasal demokrasi ve keyfî demokrasi.

1. **Aristokrasi:**

Varlıklıların yasalara saygılı yönetimi.

2. **Oligarşi:**

Varlıklıların yasa tanımaz yönetimi.

¹² Aslı *Politikos*; Yunanca "siyasî" demek. Eflatun, bir yenilik yaparak, bu sıfatı isim gibi kullanıyor: tıpkı bizim 'siyasîler' dememiz gibi. Ancak, Eflatun'un kullanımında herhangi bir küçümseyici anlam bulunmadığından, eserin başlığını *Devlet Adamı* olarak çevirmek daha uygun görünüyor.

3. Monarşi:

Tek adamın yasalara saygılı yönetimi.

4. Tiranlık:

Tek adamın yasa tanımaz yönetimi.

5. Yasal Demokrasi:

Çoğunluğun yasalara saygılı yönetimi.

6. Keyfi Demokrasi:

Çoğunluğun yasa tanımaz yönetimi.

Eflatun, bu düzenlerin *hepsini* kötü olarak görüyor. Nedeni açık: hiçbiri yönetim sanatı ustalarının (filozofların) elinde değil. Yine de, bazıları diğerlerinden daha az kötü. Bunlar yasalara uyanlar. Çünkü, yasalar ve gelenekler eski ustaların "izlerini" taşıyor.

Yasalara saygılı yönetimler içinde en iyisi monarşi. En kötüsü ise yasal demokrasi. Çünkü, çoğunluğun yönetimde olduğu anarşik bir düzende yasaları uygulamak çok güç. Buna karşılık, yasa tanımayan yönetimler içinde en iyisi keyfi demokrasi. Çünkü, iktidar yasalara uymadığına göre, bunun olabildiğince bölünmüş durumda olması daha iyi. Yasa tanımaz bir yönetimin tek bir insanın iktidarında toplandığı tiranlık ise, olabilecek düzenlerin en kötüsü.

2.2.2.3. Değerlendirme:

Buradaki sınıflandırma, ilk bakışta daha sistemli görünmekle birlikte, aslında *Devlet*'e göre önemli bir gerilemeyi temsil ediyor. Daha sistemli görünmesinin nedeni, bir yandan, ayrı bir tür olarak timokrasinin terkedilmiş olması, öte yandan da, geri kalan üç türün hep aynı ölçütle ikiye bölünmüş bulunması. Böylece ortaya, mantıkî bir güzelliğe sahip altılı bir sınıflandırma çıkıyor.

Ne var ki, bu güzellik gerçekçi değil. En büyük kusuru *Devlet*'in teptiği sayı ölçütüne yeniden boyun eğmesi. Gerçi, Eflatun'un varlıklılardan ve yoksullardan söz etmesine bakılarak, yine sınıf esasını kabul ettiği düşünülebilir. Ama gerçekte yaptığı, kamuoyunda çok yaygın olan 'tek adam, birkaç adam, çok adam' şemasını olduğu gibi aktarmaktan ibaret.

Devler Adamı'nda. Eflatun'un getirdiği tek önemli yenilik, yasal yönetim kavramı. Gerçi, Eflatun bunu üzümlere benimsiyor. Çünkü, onun gözünde ideal devlet adamının yönetim sanatı, her türlü yasadandan

daha değerli. Ama, isteksizce de olsa, yasal yönetim ölçütünü getirmesi, siyasal düzenlerin incelenmesine gerçekçi bir katkı.

Devlet Adamı tümüyle ele alındığında, bu diyalogun esas zaafı ortaya çıkıyor: burada, yönetim tekniği veya sanatı ile siyaset bilimi birbirine karıştırılmış durumda. Böylece, *Devlet*'te yapılanın aksine, toplumsal örgütlenme ve egemenlik sorunlarına değinilmeden, siyasal düzenler değerlendirilmeye çalışılıyor. Günümüz terminolojisini kullanacak olursak, bu eserde 'teknokratik' bir ideolojinin egemen olduğunu görüyoruz.

2.2.3. Yasalar:

2.2.3.1. Sunuş:

Yasalar, siyaset konusunda Eflatun'un üçüncü ve son eseri. Yetmiş yaşlarından ölümüne dek, yani aşağı yukarı on yıl boyunca hep bu kitap üzerinde çalışmış. Yine de son biçimini vermeden ölmüş. Öğrencileri, ölümünden sonra, bunu olduğu gibi yayınlamışlar.

İ.Ö. 361'de, Eflatun, Siraküz'e son bir seyahat yapıyor. İlerlemiş yaşına ve geçmişteki kötü deneyimlerine karşın II. Diyonizos'un bu yeni çağrısını kabul etmesi, kralları filozoflaştırma umudunu henüz tümüyle yitirmediğini gösteriyor. Ne var ki, bu kralın filozof olmaya niyeti yok. Amacı, Eflatun'u sarayının süsü olarak kullanmak ve siyasal emellerine onu alet etmek. Eflatun'un sözünü dinlemediği gibi, Atina'ya geri dönmek isteyen yaşlı filozofu zorla yanında alıkoyuyor. Eflatun, ancak nüfuzlu dostlarının araya girmesiyle güç bela kendini kurtarıp Akademi'ye dönebiliyor.

Siyaset konusundaki son diyalogu, işte bu acı deneyimden sonra kaleme alınmış. Filozoflaştırılmaya hazır bir kralın gerçekte bulunabileceği umudunu artık yitirmiş durumda. İnsanları günü gününe yönetecek, dertlerine çare bulacak ve onları "iyiliğe" götürecek bir filozof-kral bulunamayacağına göre, onlara, hiç olmazsa, yol gösterici olabilecek yasalar sağlamak gerek. Elimizin altında hazır doktor olmadığına göre, iyi doktorların vaktiyle hazırladığı çeşitli reçeteleri alıp bunlara sıkı sıkıya uymaktan başka çaremiz yok. *Yasalar*, işte bu gereksinmeyi karşılamak üzere kaleme alınmış bir eser.

Hedefi *pratik* gereksinmelere cevap vermek olduğu için, önemli önemsiz birçok konuya, hatta küçük ayrıntılara bile değiniyor. Kitabın

hiçbir yerinde, siyasal düzenler sistemli bir biçimde incelenmiş ve sınıflandırılmış değil. Ancak birçok yerine, uygulamada görülen anayasalara ilişkin değerlendirmeler serpiştirilmiş. Bunları derlemek suretiyle, *Yasalar*'ın sınıflandırma konusuna getirdiği katkıları ortaya çıkarmak olanaklı.

2.2.3.2. Sınıflandırma:

Bu katkılar başlıca iki tane. Birincisi, 'patriyarkal' aşiret düzeninin -Eflatun buna "dinasti" diyor- ayrı bir tür olarak ele alınıp incelenmesi. İkincisi ise, ilk kez 'kutuplu' bir sınıflandırma modelinin yaratılmış bulunması. Bu yenilikler şöyle özetlenebilir:

1. Dinasti:

Eflatun buna, tarihsel olarak varlığı bilinen ilk siyasal düzen diyor. Çok küçük nüfuslu bir toplum esasına dayanıyor. Bu toplumun başlıca uğraşı, hayvancılık. Zanaat olarak, dokumacılık ve çömlekçilik bulunuyor. Buna karşılık, madencilik henüz bilinmiyor. Bu insanlar kent yaşamını tanımadıklarından, ahlak anlayışları ve zevkleri incelikten yoksun. Yönetim yapıları son derece basit: tek geçerli buyruk, aile reisinin iradesi. Müzakere organları yok. Genel olarak uyulan kuralların kaynağı, gelenekler.

2. Mutlak Otokrasi - Mutlak Demokrasi:

Bu diyaloga dek kullanılan sınıflandırma yöntemi, hep birtakım düzenleri (ör. oligarşi, demokrasi, vs.) birkaç başlık altında sıralamaktı. Eflatun burada yeni bir teknik geliştiriyor: az sayıda birkaç başlık yerine, iki kutuplu bir merdiven getiriyor. Bir kutupta mutlak otokrasi, ötekinde ise mutlak demokrasi var. İki kutup arasında yer alan sonsuz sayıda basamak üzerinde her düzenin yerini tayin eden şey, içerdiği özgürlük miktarı. Tırandan başka kimseye özgürlük tanınmıyorsa mutlak otokrasi, herkese kısıntısız bir özgürlük tanınmıyorsa mutlak demokrasi söz konusu. Eflatun'un gözünde, her iki kutup da kötü. Başarılı bir anayasanın sırrı, otorite ile özgürlük arasında akıllı bir denge kurması. Dolayısıyla, en iyi düzenler, merdivenin ortalarında yer alanlar.

2.2.3.3. Değerlendirme:

Siyaset bilimine ve özellikle sınıflandırma sorununa getirdiği yenilikler bakımından, *Yasalar* en az *Devlet* kadar önemli bir eser. Siyaset alanındaki ilk diyalogunda, Eflatun, sınıf kavramını getirmiş iken, son

diyaloğunda, buna *tarihsel gelişim* kavramını ekleyerek başka bir büyük katkıda daha bulunuyor. *Yasalar*'da, son derece ilginç bir tarihsel evrim tablosu var. Maddî koşulların, yalnızca yönetim biçimlerini değil, ahlakî görüş ve zevkleri bile belirlediği açıkça saptanıyor. Maddî koşullar içinde *kentleşmeye* verdiği önem, Eflatun'u en çağcıl siyaset kuramcılarının kaynağına yerleştiriyor.

Üstelik Eflatun, kentleşmenin önemini tartışırken, Aristo'nun daha sonra düşeceği bir yanıştan sakınmasını da biliyor: kentleşme ile devletleşmeyi bir tutmuyor. Yukarıda sözü edilen "dinasti" türünün önemli bir niteliği de bu. Dinasti, henüz kentleşmeye ulaşmamış bir *devlet biçimi*. Devlet ve siyasetin hep aynı 'kent' ("polis") kavramının etrafında dönendiği bir ortamda, bu farkı sezebilmiş olmak gerçekten çok ilginç.

Yasalar'ın getirdiği 'kutuplu' sınıflandırma yöntemi de çok ileri bir adım. Gerçekten de, günümüz siyaset bilimi kuramcılarının en sık başvurdukları sınıflandırma tekniği bu. Nitel bir ayrımla yetinilmeyip nicel bir derecelendirme yapılmak istenince, bu yeniliğin önemi açıkça ortaya çıkar.

Kullandığı 'otokrasi-demokrasi' merdivenini tanımlama bakımından da Eflatun son derece çağcıl. Burada, sınıf ve sayı ölçütlerini ikinci düzeye atarak, tüm ağırlığı özgürlük ölçütüne veriyor. Bu yaklaşımı ile, zamanımızda hâlâ çok yaygın olan bir siyaset anlayışına öncülük etmiş oluyor.

2.3. ARİSTOTELES¹³

2.3.1. *Sunuş:*

Eski Yunan çağının en büyük filozofu, Aristo, İ.Ö. 384-322 yılları arasında yaşamış. Doğduğu kent, Stagira, bugünkü Selanik'in biraz doğusunda ve zamanının Makedonya Krallığı'nın sınırlarında. On yedi yaşından otuz yedi yaşına dek, Eflatun'un Akademi'sinde öğrencilik yapıyor. Hocasının (İ.Ö. 347'de) ölümünden sonraki ilk beş yılı, Batı Anadolu ve Midilli'de geçiriyor. İ.Ö. 342-336 yılları arasında, Makedonya'nın başkenti Pella'da, veliaht İskender'e (Büyük İskender) hocalık yapıyor. İ.Ö. 335'te Atina'ya dönerek kendi okulunu kuruyor: *Lise*. Siyaset bilimi alanındaki temel kuramsal eseri olan *Po-*

¹³ Bu bölüm için kullanılan kaynaklar: Ernest Barker, *The Politics of Aristotle*, Oxford, Clarendon Press, 1961; John Varrington (çev.) *Aristotle's Politics and Athenian Constitution*, London, J.M. Dent and Sons Ltd., 1959.

litika, Lise'de geçirdiği on iki yıllık dönem içinde yazılmış. Yaşamının son yılında, siyasal karışıklıklar yüzünden Atina'dan ayrılmak zorunda kalıyor ve İ.Ö. 322'de, Kalsis kentinde ölüyor.

Aristo'nun eserleri, sekiz başlık (Mantık, Fizik, Metafizik, Biyoloji, Psikoloji, Ahlak, Siyaset Bilimi ve Söz Sanatı) altında toplanabilecek muazzam bir ansiklopedi oluşturuyor. Siyaset bilimi alanında, başlıca iki çalışması var.¹⁴ Birincisi, kuramsal bir eser: *Politika*. İkincisi ise, sistematik bir derleme. Lise'deki öğrencileri ile birlikte, zamanında yürürlükte bulunan bütün Yunan anayasalarını toplamaya çalışıyor. Böylece, 158 tane anayasa derlediği biliniyor. Ne yazık ki, bunların içinde yalnızca bir tanesi *-Atina Anayasası-* bize kadar ulaşabilmiş.¹⁵ Ötekiler kayıp. Buna karşılık, kuramsal eseri elimizde. Burada, bu eser üzerinde durulacak.

2.3.2. Sınıflandırma:

Politika'da bir değil, birkaç sınıflandırma ile karşı karşıya bulunuyoruz. Aristo, her seferinde, ayrı bir ölçüt veya yöntem kullanıyor. Bunları dört başlık altında toplayıp kısaca gözden geçireceğiz: Amaç Ölçütü, Sayı Ölçütü, Sınıf Ölçütü ve Biyoloji Yöntemi.

2.3.2.1. Amaç Ölçütü:

Aristo, fizik ve biyoloji alanlarındaki çalışmalarında olduğu gibi, siyaset alanındaki araştırmalarında da İyonya okulunun etkisi altında. Bu geleneğe göre, tabiatta herşey kendi özünden gelen belirli bir gelişme potansiyeline (yani, her nesneyi önceden belli bir gelişmişlik hedefine iten bir gizli güce) sahip. Dolayısıyla nesnelerin gelişme süreçlerini anlayabilmek için, özlerinin yöneldiği nihaî biçimleri keşfetmek gerek.

Bu görüş siyaset alanına uygulandığında, ortaya şöyle bir sonuç çıkıyor: toplumların özünde bulunan potansiyel, tüm üyelerinin çıkarlarını gözetecek ortak bir otorite etrafında, manen ve maddeten kendine yeten bir birlik kurmak. Her toplum *tabiî* (doğal) gereklere göre geliştiği takdirde, işte böyle bir birliğe doğru yönelecek.

Ne var ki, tabiatın başka alanlarında olduğu gibi, siyaset alanında da, tabiî eğilimlerinden sapmış toplumlarla karşılaşmak olanaklı. Bu sapsmalar, birliğe egemen olan otoritenin *amacında* beliriyor: bir-

¹⁴ Bunlardan başka bazı kaybolmuş diyalogları ve mektupları olduğu da biliniyor.

¹⁵ Bu da ancak 1890 yılında, Mısır'da, eski papirüsler arasında bulunmuş.

liğin tüm üyelerinin çıkarına hizmet edeceğine, bunların şu veya bu bölümüne öncelik veriyor. Görüldüğü gibi, bu ölçüt kullanıldığında, ortaya iki ana türü bulunan bir anayasa¹⁶ sınıflandırması çıkıyor:

1. "Doğru" Anayasalar:

Toplumların doğal eğilimlerine sadık kalarak, tüm üyelerin çıkarını gözetenler.

2. "Yanlış" veya "Sapık" Anayasalar:

Toplumların öz potansiyelini saptırarak, üyelerin yalnızca bir bölümüne hizmet etmeyi amaç edinenler.

2.3.2.2. Sayı Ölçütü:

Aristo, amaç ölçütü ile ortaya çıkardığı geniş sınıflandırmayı geliştirebilmek için, zamanında egemen olan sayı ölçütünü de kullanmayı deniyor. Bilindiği gibi, bu ölçüte göre anayasalar, öngördükleri yönetici sayısına koşut olarak sınıflandırılıyordu: *tek* yöneticili, *birkaç* yöneticili ve *çok* yöneticili siyasal düzenler. Amaç ve sayı ölçütleri birleştirildiğinde, ortaya şöyle bir sınıflandırma çıkıyor:

1. Monarşi:

Tek adamın yönetimine dayanan ve toplumun tümüne hizmeti amaç edinen "doğru" bir anayasa.

2. Aristokrasi:

Azınlığın yönetimine dayanan ve toplumun tümüne hizmeti amaç edinen "doğru" bir anayasa.

3. Politi:

Çoğunluğun yönetimine dayanan ve toplumun tümüne hizmeti amaç edinen "doğru" bir anayasa.

4. Tiranlık:

Tek adamın yönetimine dayanan ve toplumun yalnızca bir bölümüne hizmeti amaç edinen "yanlış" (veya "sapık") bir anayasa.

¹⁶ Eski Yunan'da 'anayasa' kavramı, salt bir hukuksal yapının değil, toplumun belli özelliklerini içeren kapsamlı bir 'düzen' anlayışının ifadesi.

5. Oligarşi:

Azınlığın yönetimine dayanan ve toplumun yalnızca bir bölümüne hizmeti amaç edinen "yanlış" (veya "sapık") bir anayasa.

6. Demokrasi:

Çoğunluğun yönetimine dayanan ve toplumun yalnızca bir bölümüne hizmeti amaç edinen "yanlış" (veya "sapık") bir anayasa.

"Doğru" anayasalar içinde, Aristo'ya göre "en iyisi" monarşi. Sonra aristokrasi geliyor, onu da politi izliyor. Ancak, her üç anayasa da genel çıkarlara hizmet etmeyi amaç edindiğine göre, aralarındaki bu sıralamanın nereden kaynaklandığı haklı olarak merak edilebilir. Aristo, bunların arasındaki "iyilik" farkını, *yönetim tekniğine* bağlıyor: yönetici sayısı arttığı ölçüde, teknik açıdan, yönetimde başarı şansı azalıyor.

"Yanlış" (veya "sapık") anayasalar da, kendi aralarında "iyilik" derecelerine göre ayrılıyorlar. Ama, burada artık yönetim tekniği önemli değil. Çünkü, esas ölçüt olan amaç bakımından zaten bu anayasalar eşit durumda değil. Hepsi "sapık" olmakla birlikte, hizmet ettikleri toplum bölümünün genel çıkarlara yakınlığı ölçüsünde aralarında farklar var. En az kötüsü, genel çıkarlara en yakın olan demokrasi. Onu oligarşi izliyor. Düzenlerin en kötüsü ise, başarılı bir yönetim tekniğini yalnızca bir adamı ve yakınlarının çıkarı için kullanan tiranlık.

Bu söylenenlerin ışığında, "doğru" ve "yanlış" (veya "sapık") anayasalar, azalan "iyilik" derecelerine göre şöyle sıralanıyorlar: 1) Monarşi; 2) Aristokrasi; 3) Politi; 4) Demokrasi; 5) Oligarşi; ve 6) Tiranlık.

2.3.2.3. Sınıf Ölçütü:

Yukarıdaki sınıflandırmadan edinilebilecek izlenimin aksine, Aristo, amaç-sayı çift ölçütünü aslında tam bir tutarlılıkla uygulamıyor. "Doğru" anayasaların üçünü bu çift ölçüte göre tanımladıktan sonra, sıra oligarşi ve demokrasiye gelince, başka bir etmene gerek duyuyor; o da sınıf ölçütü. Aristo'ya göre, hem demokrasi, hem de oligarşi "yanlış" (veya "sapık") anayasalar türünde. Ancak, birinde azınlığın, ötekinde çoğunluğun çıkarlarının gözetilmesinin gerçek nedeni, iktidara sahip olanların *mülkiyet* durumu. Oligarşi, yalnızca varlıklıların (zenginlerin); demokrasi ise, yalnızca yoksulların

çıkarmı gözetiyor. Aristo, genellikle varlıklılar azınlıkta, yoksullar çoğunlukta olduğu için sayıların temel ölçüt olduğu sanılıyor, diyor. Bunun aslında yanıltıcı olduğunu kanıtlamak için de, kendi kendine şu soruyu soruyor: "Varlıklı bir çoğunluğun yoksul bir azınlığı yönettiği bir düzene demokrasi denebilir mi?" Cevabı, "Hayır".

Böylece ortaya çıkan üçüncü ölçüte göre, siyasal düzenler artık yalnızca iki genel türe ayrılıyor:

1. Oligarşi:

Varlıklıların egemen olduğu düzen.

2. Demokrasi:

Yoksulların egemen olduğu düzen.

2.3.2.4. *Biyoloji Yöntemi:*

Yaptığı sınıflandırmaların hiçbirini tam doyurucu bulmayan Aristo, bir de biyoloji çalışmalarında uyguladığı bir yöntemi denemeye girişiyor. Özellikle hayvanların sınıflandırılmasında kullandığı bu yöntem şöyle özetlenebilir: hayvanları sınıflandırabilmek için yapılacak ilk iş, *bütün* hayvanlarda bulunan *ortak* uzuvları saptamak; ikinci iş ise, bu şekilde saptanan uzuv türlerini, *kendi içlerinde* alt-türlere göre sıralamak. Böylece ortaya iki liste çıkıyor: 1) Ortak uzuvlar; 2) Birinci listedeki her uzvun çeşitleri. Örneğin, birinci listede "burun" bir uzuv türü olarak yer alıyorsa, ikinci listede, bunun karşısında, "uzun burun", "kısa burun", "sivri burun", "yassı burun", vs. çeşitleri bulunacak. Bu yöntem uygulandığında, hiç olmazsa kuramsal olarak, birinci listedeki uzuvların ikinci listede ne kadar çeşidi varsa, o kadar ayrı bileşime, yani ayrı hayvan türüne ulaşılacağı açık.

Aristo, işte bu yöntemi siyaset alanına da uygulamaya çalışıyor. Ama, karşılaştığı güçlükler öylesine aşılmaz görünüyor ki, denemesini sonuna dek götüremiyor. En büyük güçlük, devletin "uzuvlarının" (veya öğelerinin) saptanmasında. Aristo'ya göre, devlet denen birlik, tüm yurttaşların toplamına eşit. Ancak, yurttaşları neye göre kümelendirmeli? Mesleklerine göre mi? Varlıklarına göre mi? Yoksa, mevkilerine göre mi? Aristo hepsini deniyor ama, bir türlü işin içinden çıkamıyor.

2.3.3. Değerlendirme:

Burada, Aristo'nun geniş anlamda siyaset bilimine yaptığı katkıyı tartışmak söz konusu değil. Yalnızca sınıflandırma sorunu açısından getirdiği yenilikler üzerinde durulacak.

Aristo'nun en büyük katkılarından biri, *tanımlara* önem vermiş olması. Eserinde, ilk kez, açık seçik "devlet", "anayasa", "egemenlik", "yurttaşlık" tanımlarını buluyoruz.

Ayrıca, tanımlarını kuru kuru bırakmayıp bunların karşılıklı ilgilerini saptamaya çalışıyor. Böylece, başka bilim dalları için yaptığı gibi, siyaset bilimine de *analitik* yaklaşımı getiriyor.

İkinci önemli katkısı, siyasal düzenlerin ayrıntılarıyla *ampirik* bir biçimde ilgilenmiş olması. Gerçi, Eflatun da, özellikle *Yasalar*'da, uygulamada görülen düzenlerin ayrıntılarına iniyor. Ancak, Eflatun'un yaklaşımı normatif; uygulamada karşılaşılan sorunlarla ilgilenmesinin nedeni, bunlara çözüm olacak davranış *kurallarını* saptamak. Aristo'nun da nihaî amacı çare getirmek. Ama çözümlere ulaşabilmek için ortaya koyduğu ilk amaç: *anlamak*. Bu hedefe ulaşmak için de, siyasal düzenlerin 'cevherlerini' (yani belirleyici temel özelliklerini) araştırmakla yetinmiyor; bu özlerin somut (ampirik) görüntülerini de ayrıntılarıyla açıklamaya çalışıyor. Üstelik bu çabasını, ilke olarak, sistemli bir biçimde yürütmeye uğraşiyor.

İzlediği bu derinlemesine anlama çabası sonucunda, Aristo'nun üçüncü önemli katkısı ortaya çıkıyor: siyasal düzenleri *karmaşık* bütünler olarak ele alıyor. Eflatun için önemli olan, "egemen özellik". Aristo da, bu belirleyici özellikleri araştırmanın temel önemini kabul ediyor. Ancak, bunun ötesine gidip, gerçek yaşamı tüm zenginliği, çok yönlülüğü içinde kavramaya çalışıyor. *Politika*'nın başında kabul ettiği amaç ölçütü ile yetinmeyip, hep öteye gitmeye çalışmasının nedeni bu. Gerçi sonuçta, sistemli bir açıklama bütünlüğüne ulaşamadan, bir dizi çıkmaza saplanıp kalıyor. Ama, çıkmazlara sürüklendiğinde bile, yol boyunca o denli değerli tahlilleri var ki, bunlar bugün bile bize ışık tutacak nitelikte.

2.4. MACHIAVELLI¹⁷

2.4.1. Sunuş;

Niccolo Machiavelli (Makyavel), çağcıl uygarlık döneminde siyaset biliminin yeniden doğuşunu simgeleyen ilk büyük yazar. Yaşa-

¹⁷ Bu bölüm için yararlanılan kaynak: Machiavel, *Oeuvres Complètes*, çev. ve notlar: Edmond Barincou, gir. Jean Giono, Editions Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, 1958.

mına ilişkin olarak fazla ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Doğumu, 1469'da Floransa'da. 1498-1512 yılları arasında, yine aynı kentte oldukça önemli¹⁸ resmî görevlerde bulunuyor. Demokrasinin yıkılması ve Medici'lerin iktidara gelmesiyle gözden düşüyor. İktidar çevresinden uzaklaştırıldığı aşağı yukarı on beş yıllık dönemde, dört büyük eser veriyor: *Prens*, *Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerinde Söylevler*, *Savaş Sanatı* ve *Floransa Tarihi*.

Yaşadığı dönemde, İtalya tamamen parçalanmış ve sürekli içsavaş halinde. Yabancılar (Fransa, İspanya, İmparator), bu durumdan yararlanıp İtalya'nın çeşitli bölgelerinde egemenliklerini kurmaya çalışıyorlar. Machiavelli'ye göre, bu durumdan kurtulmanın tek yolu, güçlü bir prensin kılıcıyla İtalya'nın birliğinin gerçekleştirilmesi. *Prens*, işte bu büyük ülkünün soğukkanlı reçetesi.

Söylevler, Roma tarihi üzerinde düşünceler ve yorumlardan oluşan bir kitap. *Prens*'teki görüşlerin bir tür geniş gerekçesi niteliğinde. Bu iki eser birden incelenerek, Machiavelli'nin, belli başlı siyasal düzenleri nasıl tanımladığını, sınıflandırdığını ve değerlendirdiğini ortaya çıkarmak olanaklı.

2.4.2. Sınıflandırma;

Prens'in başında, Machiavelli, tarihteki ve kendi zamanındaki tüm devletleri ikiye ayırıyor:

1. Cumhuriyetler:

Halkın kendi kendini yönettiği ve Antik Çağ'ın "demokrasi" adını verdiği düzenler.

2. Prenslükler:

Yönetimin belli bir kişinin, ailenin (hanedanın) elinde bulunduğu ve Antik Çağ'ın "monarşi" adını verdiği düzenler.

Bu temel ayrımı yaptıktan sonra, Machiavelli, esas ilgi duyduğu¹⁹ prenslik düzeninin türlerini saptamaya çalışıyor. Bu alt-sınıflandırma için, iki ayrı ölçüt kullanıyor: iktidarın süresi ve iktidarın sınırı.

Birinci ölçüte göre, üç tür prenslik var: a) **İrsî Prenslük**: iktidar uzun süreden beri aynı hanedanın elinde; b) **Yeni Prenslük**: iktidar

¹⁸ İçişleri bakanlığı ve büyükelçilik ayarında görevler.

¹⁹ Machiavelli'nin prensliğe yakınlık duymasının nedeni bu düzeni daha çok sevmesi değil, birbirlerini yemekte olan İtalyanları birleştirebilmek için bunu tek çare olarak görmesi.

henüz hanedan kurucusu durumundaki kişinin elinde; ve c) **Karma Prenslük:** devletin bir kısmı uzun zamandan beri, bir kısmı ise ancak yenilerde aynı hanedanın elinde.

İkinci ölçüte göre ise, prenslikler ikiye ayrılıyor: a) **Sınırsız İktidar:** hanedan ile halk arasında herhangi bir soylular tabakası yok. En yüksek yöneticiler dahi prensin kölesi durumunda, (ör. Osmanlı İmparatorluğu); ve b) **Sınırlı İktidar:** hanedan ile halk arasında bir soylular tabakası var. Prens, iktidarını bu baronlarla paylaşmak zorunda, (ör. Fransa Krallığı).

2.4.3. Değerlendirme:

Machiavelli'nin genellikle siyaset bilimine yaptığı katkılar son derece büyük. Bu bilime bakış açısını temelinden değiştirip yükselmekte olan devrimci sınıfın, burjuva sınıfının ideolojisini egemen kılıyor. Ulusal birlik, milliyetçilik, feodalizm düşmanlığı, ticarete övgü, yasa önünde eşitlik, bağnazlığı kötüleme, gibi burjuva ideolojisinin temel öğelerinin hepsini onda buluyoruz. Sonuçta, siyaset bilimini, Antik Çağ'daki dar çerçevesinden, kölecilik esasına oturmuş bir ahlakçılık anlayışından sıyrıp yepyeni boyutlara kavuşturuyor. Ancak burada, Machiavelli'nin katkılarının bu yönünden çok, özellikle sınıflandırma sorununa getirdiği yenilikler üzerinde duracağız. Bunları şöylece özetlemek olanaklı:

Bir kere, "devlet" ve "cumhuriyet" deyimlerine bugünkü anlamlarını veren Machiavelli. Bu deyimlerin çağcıl siyasal düşüncedeki yeri göz önüne alınırsa, Floransa'lı düşünürün katkısı daha iyi takdir edilebilir. Kaldı ki, Machiavelli'nin bu alandaki katkısı *terminoloji* ile sınırlı değil. Antik Çağ'ın aksine, devleti, yurttaşlardan *ayrı* bir varlık olarak ele alıyor: devlet, insanlara 'hükmetme' mekanizması. Yani, deyim yeniliğinin yanı sıra, *kavram* yeniliği de var.

Machiavelli'nin ikinci önemli katkısı, Eski Yunan'da egemen olan demokrasi-oligarşi ikilemesi yerine, cumhuriyet-prenslük (monarşi) ikilemesini getirmesi. Artık temel ölçüt mülkiyet değil, *yasa karşısında eşitlik*. Gerçi, soruna toplumsal gelişme açısından bakıldığında, ilk anda, bu yeni ayrımın varlık-yoksulluk gerçeğini perdelemek için ortaya atılmış bir 'ideolojik aldatmaca' olduğu düşünülebilir. Ancak, gerçek bu denli basit değil. Antik Çağ'ın siyasal düzen sınıflandırmalarına ölçüt olan sınıf anlayışı, aslında, daha büyük bir aldatmaca gizliyordu. Gerçekten de, bu ayrımın önemli bir işlevi, üreticilerin çoğunluğunu oluşturan köleleri siyasal oyunun dışında tutmaktı. Öte yan-

dan, zenginlik-yoksulluk nitelemesi ile sınırlı bir sınıf anlayışı, Yeni Çağ'ın devrimci mücadelesi açısından artık gerici bir rol oynuyordu. Çünkü, yeni dönemde önemli olan, gelişme yolundaki ticarî zenginliği toprak zenginliği karşısında desteklemektir. Artık, toplumsal ilerlemenin anahtarı, *iki varlıklı sınıfın* karşılıklı mücadelesiydi. Ayrıca, burjuvazinin bayrak edindiği 'yasa karşısında eşitlik' ilkesi, o zamana dek birtakım siyasal ve yasal örtülerle gizlenmeye çalışılan gerçek sınıf ayrımını ortaya çıkarmanın da en iyi yolu idi.

Machiavelli'nin üçüncü büyük yeniliği, siyasal düzenleri tanımlar, değerlendirir ve sınıflandırırken, ahlakçı bir anlayışın bu alanda gelenekselleşmiş olan vesayetini cesaretle reddetmesi. Siyaset bilimi alanına, ilk kez, bir *bilim adamı soğukkanlılığı* getiriyor. Konu devlet olduğuna göre, toplumun mutluluğunu, bireylerin kendi ruhlarını kurtarma endişelerini, vs. bir yana bırakıp "devlet nasıl kurulur?", "nasıl genişler?", "nasıl güçlenir?" gibi nesnel soruları yine nesnel bir biçimde cevaplandırmaya çalışıyor.

2.5. BODİN²⁰

2.5.1. *Sunuş:*

On altıncı yüzyılda, siyaset bilimi alanında Machiavelli'den sonra parlayan ikinci büyük düşünür, Jean Bodin (Boden). 1529-30 yıllarında, Angers'de doğduğu ve Carmelites'lerin elinde sıkı bir din ve felsefe eğitimi gördüğü biliniyor. Ancak, bilinmeyen bir nedenden dolayı manastır yaşamını terkediyor. 1556-1559 yılları arasında, Toulouse Üniversitesi'nde medenî hukuk okuyor. Bir süre sonra Paris'te avukatlığa başlıyor ve Parlamento üyeliğine seçiliyor. Ancak, dinsel görüşlerinin yarattığı kuşku yüzünden, meslek yaşamı sık sık kesintilere uğruyor. Hatta bir ara, 1569-1570 yıllarında, Protestanlık'la suçlanarak hapse atılıyor; fakat kısa zamanda affa uğrayıp kurtuluyor. Bundan sonra da çeşitli resmî görevlerde bulunmakla birlikte, dinde reform hareketleri yüzünden düşman cephelere ayrılmış bir ortamda, sürekli bir tehlike altında yaşıyor. Ölümü 1596 yılına raslıyor.

Bodin'in iktisat, ilahiyat (tanrıbilim), felsefe, hukuk alanlarında çeşitli eserleri var. Ancak en ünlü eseri, siyaset bilimi alanında yazdığı *Les Six Livres de la République* (Devlet Hakkında Altı Kitap). İlk baskısı 1576'da. Dev boyutlarına²¹ karşın, iki yıl içinde ikinci

²⁰ Bu bölüm için kullanılan kaynak: Jean Bodin, *The Six Bookes of a Commonweale*, haz. Kenneth Douglas McRae, Cambridge. Harvard University Press, 1962.

²¹ Hemen hemen bin sayfa!

baskısı yapılıyor. İlk baskıdan on yıl sonra, Bodin, eserinde önemli değişiklikler yaparak bu kez Latince bir baskı hazırlıyor. Kitabın ilk cildinde egemenlik kavramı ayrıntılarıyla incelendikten sonra, ikinci ciltte bu ölçüt kullanılarak devlet biçimleri sınıflandırılıyor. Konumuzla ilgisi bakımından, burada özellikle bu bölüm üzerinde duracağız.

2.5.2. Sınıflandırma:

Bodin'e göre, *egemenlik*, mutlak ve sürekli hükmetme yetkisi anlamına geliyor. Bu yetki, devletin en temel özelliği. Egemenlik yoksa, devlet de yok demektir.

Devletler, işte bu yetkiye sahip olanların *sayısına* göre aralarında ayrılırlar:

1. Monarşi:

Egemenliğin tek elde toplandığı devlet biçimi.

2. Aristokrasi:

Egemenliğin azınlığın elinde bulunduğu devlet biçimi.

3. Demokrasi:

Egemenliğin çoğunluğun elinde bulunduğu devlet biçimi.

Bu devlet biçimleri, ayrıca, üç *yönetim biçimine* ayrılıyor. Dolayısıyla, ortaya dokuz alttür çıkıyor. Yönetim biçimleri şunlar:

a) "Légitime" (yani, **meşru yönetim**): bu yönetim biçiminde, egemenlik sahibi/sahipleri, uyrukların özgürlük ve mülkiyetlerine saygı gösteriyorlar.

b) "Seigneurial" (yani, **beyce yönetim**): bu yönetim biçiminde, egemenlik sahibi/sahipleri, uyrukların canlarına ve mallarına tasarruf etme *hakkına* sahip (bunu fiilen kullanıp kullanmamaları önemli değil; bu hak, fetihle kurulan bir yönetimin doğal sonucu).²²

c) "Tyrannique" (yani, **zorba yönetim**): bu yönetim biçiminde, egemenlik sahibi/sahipleri, hiçbir sınır tanımadan uyrukların canlarına ve mallarına keyiflerince tasarruf ediyorlar.

2.5.3. Değerlendirme:

Aynı yüzyılın ürünü ve temelde aynı sınıf çıkarının sözcüsü olmalarına karşın, Machiavelli ile Bodin, son derece farklı iki düşünür. Bir kez, içinde buldukları siyasal koşullar çok değişik. Machiavelli'nin açık hedefi, parçalanmış İtalya'yı silah gücüyle birleştirmek.

²² Bodin, bu yönetim biçimine örnek olarak Osmanlı İmparatorluğu ile Moskova Prenslığı'ni gösteriyor.

Bodin'in baş endişesi ise, birleşik Fransa Krallığı'nın dinsel ve siyasal çekişmeler yüzünden parçalanmasını önlemek. Dolayısıyla, birincisi, değişiklikten, ikincisi ise statüko'dan (yani varolanı korumadan) yana. Bunun yanı sıra, karakterleri de taban tabana zıt. Machiaveli: pratik, kıvrak, çıkarıcı, gerçekçi. Bodin: kuramcı, ağır, ahlakçı, ilkeci. Birincide bir gazeteci hafifliği, ikincide bir hukukçu ağırlığı göze çarpıyor. Machiavelli'nin temel kavramı *iktidar*, Bodin'inki ise *egemenlik*.

Egemenlik ölçütü, Bodin'in sınıflandırma sorununa getirdiği en büyük yenilik. Eski Çağ'da, egemenlik ile iktidar kavramlarının genellikle eşanlamlı olarak kullanıldığını biliyoruz. Öte yandan, Orta Çağ düşüncesine göre, yöneticilerin adli ve idari görevleri, yasama görevlerinden daha önemli. Bodin, egemenliği temel öge kabul ederek ve esas ağırlığı yasama görevine vererek, bu iki anlayışa da karşı çıkıyor. Onun gözünde, egemenliğin üç temel özelliği var: süreklilik, mutlaklık ve bölünmezlik. Her devlette, herkesin uyması zorunlu olan kuralları koyan rakipsiz bir güç var. Egemenlik işte o güçte. Devletin türünü belirleyen temel özellik de, bu gücün kimlerin elinde bulunduğu.

Yukarıda belirtildiği gibi, Bodin, alışılmış bir ölçütü kullanarak, devlet biçimlerini önce güç sahiplerinin sayısına göre sınıflandırıyor. Ancak, bu kaba ayrımla yetinmeyip devlet biçimlerini meşru olup olmamalarına göre de birbirinden ayırıyor. Siyaset biliminde yaptığı ikinci önemli yeniliğin kaynağı da, işte getirdiği bu meşruiyet kavramının içeriği.

Bodin'in görüşüne göre, *meşruiyet*, egemenliğin kullanımında belli sınırların aşılmamasına bağlı. Bu sınırların iki kaynağı var: 1) Tabii hukuk; ve 2) Anayasa. Her iki kaynak da ikişer özgül sınırlama öngörüyor. Tabii hukukun koyduğu sınırlar şunlar: a) Ahde vefa; b) Özel mülkiyetin dokunulmazlığı. Anayasadan gelen sınırlamalar ise şunlar: a) Egemenlik sahiplerinin 'veraset' kurallarına (yani egemenliğin devri kurallarına) uyma zorunluğu (örneğin, kadınların tahta oturamayacağı kuralı); b) Vatanın bütünlüğünü koruma zorunluğu (örneğin, kralın bir vatan parçasını hediye edemeyeceği kuralı).

Görüldüğü gibi, meşru yönetim biçimini tanımlamada *tabii hukuku* baş ölçüt olarak benimsemek, önemli bir yenilik. Yoksa, meşru yönetim-keyfi yönetim ayrımı Antik Çağ'da da yapılıyordu. Ama o zamanlar, meşruiyeti sağlayan etmen, ya yasalara uygunluk, ya da toplumun çıkarlarına hizmetti. Orta Çağ'da meşruiyet, din kural-

larına saygıyla ölçülüyordu. Bodin'de ifadesini bulan yeni görüşe göre ise, meşruiyet, yasalara, dine, ahlaka bağlılıktan çok, her insanın doğuştan getirdiği temel özgürlüklere saygı ile tanımlanıyor.

Bu özgürlüklerin şu veya bu içerikte olması, bir bakıma fazla önemli değil. Esas önemli nokta: "sürekli, mutlak ve bölünmez" bir egemenliğin sahibi olan devletin dahi meşruiyetini yitirmeden dokunamayacağı birtakım özel alanların *varlığının* ilke olarak kabul edilmiş bulunması. Bu görüş, devletle yurttaşları eşanlı kabul eden Eski Yunan anlayışı karşısında son derece ileri bir adım. Bodin'in attığı bu adım daha sonra geliştirilecek ve siyasal düzenlerin sınıflandırılmasında zamanımızda en çok kullanılan ölçütlerden biri haline gelecektir.

2.6. HOBBS²³

2.6.1. Sunuş:

On yedinci yüzyılda, siyasal düşüncenin merkezi Kıta Avrupasından İngiltere'ye kayıyor. Parlamento'nun Stuart'larla giriştiği mücadele sonucunda, bu ülke uzun bir siyasal karışıklık dönemi yaşıyor. Bu bunalımın yarattığı düşünce kaynaşması gerçekten çok verimli oluyor. İlk büyük ürünü, Thomas Hobbes (Hobs).

Hobbes'un doğumu 1588'de, Malmesbury'de. Bir din adamının oğlu. Oxford'da iyi bir öğrenim gördükten sonra, 1610'da Devonshire ailesinin hizmetine giriyor. Görevi öğretmenlik. Yaşamı boyunca ilgisini koruduğu bu soylu aile sayesinde, özellikle 1610-1637 yılları arasında Kıta Avrupasında sık sık seyahat ediyor. Böylece, devrinin örneğin Galile gibi ünlüleri ile tanışma fırsatını buluyor.

Hobbes, ilk kez 1630'larda, yani kırk yaşından sonra geometri ile ilgilenmeye başlıyor. Aniden tutku haline gelen bu ilgi, yaşamının sonuna dek sürüyor ve geometri, ondan sonra yazdığı herşeye ışık tutan bilim dalı oluyor. Siyasetle ilgisi ise 1640'larda, yani elli yaşından sonra, siyasal sahnenin iyice karışmasının bir sonucu olarak başlıyor.

Bunun üzerine, Hobbes, bilimsel araştırmalarda bulunmak amacıyla Paris'e yerleşiyor. Paris'te kaldığı on bir yıl, yaşamının en verimli yılları. Burada, zamanının en ileri bilimsel çalışma ortamını buluyor. Örneğin, Descartes gibi düşünürlerle tartışma olanağı var.

²³ Bu bölüm için yararlanılan kaynaklar: Hobbes, *Leviathan*, gir. A.D. Lindsay, London, Everyman's Library, 1965; Thomas Hobbes, *Leviathan or the Matter, Forme and Power of a Commonwealth Ecclesiasticall and Civil*, haz. Michael Oakeshott, Oxford, Basil Blackwell, 1946.

Siyaset bilimi alanındaki ünlü eseri *Leviathan*'ı da işte bu dönemde yazıyor.

Eser 1651'de, Londra'da yayınlanıyor. O sırada artık Hobbes da ülkesine dönüyor. Ne var ki, düşünceleri tanındıkça durumu da tehlikeye giriyor. Özellikle 1666'dan sonra, Hobbes'un mekanist maddeciliğinden iyice kuşkulanan bazı piskoposlar, din adına yakılmasını öneriyorlar. Ama, herşeye rağmen, Hobbes 91 yaşına dek belaya uğramadan yaşamayı başarıyor ve 1679 yılında yatağında ölüyor.

2.6.2. Sınıflandırma:

Leviathan'ın 19. bölümünde, Hobbes, devletleri tıpkı Bodin gibi sınıflandırıyor:

1. Monarşi:

Egemenliğin tek kişinin elinde toplandığı devlet biçimi.

2. Aristokrasi:

Egemenliğin azınlığın elinde toplandığı devlet biçimi.

3. Demokrasi:

Egemenliğin çoğunluğun elinde toplandığı devlet biçimi.

Görüldüğü gibi, bu sınıflandırma, *egemenlik* ölçütü ile sayı ölçütünün birleştirilmesinden ibaret.

2.6.3. Değerlendirme:

İlk bakışta, sınıflandırma sorunu bakımından, Hobbes'un Bodin'e göre getirdiği fazla bir yenilik yok. İkisi de, egemenlik sahiplerinin *sayısını* esas ölçüt olarak kabul ediyorlar. Ancak, yine de aralarında önemli sayılabilecek bazı farklar var.

En önemlisi şu: Hobbes Bodin'den çok daha yalın ve daha tutarlı. Egemenliği mutlak hükmetme yetkisi olarak tanımladıktan sonra, Bodin'in aksine, Hobbes buna bazı sınırlamalar getirmeye çalışmıyor. Çünkü, ister Tanrı (din), ister tabiat (tabîi hukuk) adına olsun, herhangi bir sınırlama kabul edildiği takdirde, bu sınıra varılıp varılmadığını saptamak için ayrı bir merci bulunması gerektiğini biliyor. Böyle bir mercinin varlığını da, egemenlik anlayışı ile uzlaştırmak olanaksız.

Ayrıca Hobbes, yine Bodin'den farklı olarak, anayasa (veya yasalarla) getirilecek bir egemenlik kısıtlamasına da karşı. Ortada iki olasılık görüyor. Ya anayasa dokunulmaz kabul edilecek, yani

tabîî hukuk kaynağına dayandırılacak. O zaman, aslında egemenlikle bağdaşmayan yukarıdaki durum doğacak. Ya da, anayasa ve yasaların egemenlik sahibince serbestçe değiştirilebileceği kabul edilecek. O zaman da, zaten bunların herhangi bir sınır koyma gücü kalmayacak.

Tahmin edileceği üzere, Hobbes'un bu farklı tutumunun bir sonucu da, Bodin'in "yönetim biçimleri" sınıflandırmasını reddetmesi. Bunu iki gerekçe ile yapıyor. Bir tanesi, şimdi değinilen mutlak egemenlik anlayışı. Böyle bir anlayışta tutarlı olunacaksa, yönetimin meşruiyetini birtakım sınırlamalara *boyun eğmesine* bağlamanın yersiz olduğunu düşünüyor. İkinci gerekçesi ise pratik: egemenlik sahiplerinin yoldan çıkıp çıkmadığını uygulamada değerlendirecek olanlar, kaçınılmaz olarak, öznel tercihlerine uyacaklar. Kralı sevmeyenler monarşiye 'tiranlık', soyluları sevmeyenler aristokrasiye 'oligarşi', halk yönetimini sevmeyenler de demokrasiye 'anarşi' yaftasını yapıştıracaklar. Bu yönetimleri sevenler ise tam aksini düşünecekler. Böylece, uygulamada hiçbir zaman sağlıklı bir değerlendirme yapılamayacak.

Görüldüğü gibi, Hobbes Bodin'e göre gerçekten çok daha tutarlı. Egemenliği bir kez en önemli etmen olarak kabul ettikten, bunu da "sürekli, mutlak ve bölünmez" diye tanımladıktan sonra, ortada kalan tek geçerli ölçüt, bu egemenliğin *kimin* elinde bulunduğu. Yoksa, bunun *nasıl* kullanıldığı değil.

Ancak, bu karşılaştırma Bodin'in değerini azaltmamalı. Çünkü, daha önce de belirtildiği gibi, Bodin'in siyaset bilimine önemli bir katkısı aslında bu tutarsızlığından kaynaklanıyor: bunun sayesinde, herhangi bir yönetimin meşru olabilmesi için belli kurallara uyması gerektiği yolundaki çağcıl görüşü ortaya atıyor. Ne var ki, Hobbes'un tutarlılığı da, hiçbir şekilde onu çağın gerisine atmıyor. Gerçekten, bu tutarlılık Hobbes'un temel doktrini içinde değerlendirildiğinde, bundan çıkan sonuç da gelişmekte olan burjuva dünyasının gereklerine tamamen uygun.

Hobbes'un temel görüşüne göre, insanoğlu bencil ve çıkarıcı. Hemcinsleri ile başbaşa kaldığında, genel bir güvensizlik ve sürekli bir saldırı tehlikesi içinde yaşıyor. Karşılıklı sözleşmeler yaparak bundan kurtulması da olanaklı değil. Çünkü, sözleşmelere uyulmadığında yaptırım uygulayacak bir güç olmayınca, insanlar sözlerinden dönmekten geri durmazlar. Dolayısıyla, insanlar topluluğunun en büyük gereksinmesi olan barış ve güvenliği, ancak bir dış güç, yani devlet sağlayabilir. Bu dış gücün sınırsız olması, kendi işlevini yerine getirebilmesi için zorunludur. Görüldüğü gibi, Hobbes'un kendi anla-

yışı içinde, mutlak egemenlik aslında bir *toplumsal hizmet* aracıdır. Bu egemenlik, barış ve güvenliği koruyacak, bireyler arasında varılan sözleşmelere uyulmasını sağlayacaktır. Kısacası, gelişmekte olan burjuva dünyasının baş gereksinmesi olan *düzenli bir pazar* yaratıp ona bekçilik edecektir.

2.7. HARRINGTON²⁴

2.7.1. *Sunuş:*

James Harrington, 1611'de, İngiltere'nin soylu bir ailesinin üyesi olarak dünyaya geliyor. 1629'da, Oxford'da, Trinity College'e giriyor. Sıkı bir öğrenim gördükten sonra, çağının aristokratik geleneğine uyarak Avrupa'da seyahate çıkıyor. 1631-1635 yılları arasında Hollanda, Danimarka, Fransa ve İtalya'yı geziyor. En çok beğendiği yer, Venedik Cumhuriyeti. Bu ülkenin anayasasına hayran kalıyor. İngiltere'ye döndükten sonra, kral I. Charles'ın maiyetine giriyor. Cumhuriyetçi görüşlerine karşın sonuna dek kralın dostluğuna sadık kalıyor: 1649'da I. Charles idam edildiğinde, sehpanın çevresinde yer alan bir avuç yakınının arasında bulunuyor.

1653'te, Cromwell iktidara geliyor. Harrington, İngiltere'nin gereksinme duyduğu yeni anayasaya örnek olsun diye, derhal ünlü eseri *The Commonwealth of Oceana*'yı²⁵ yazmaya başlıyor. Kitap 1656'da yayınlanıyor. Ancak, kendisine ithaf edilmiş olmasına karşın, Cromwell buna hiç önem vermiyor. Harrington, reform düşüncelerini kabul ettirebilmek için 1656-1660 arasında, eser üzerine eser veriyor. Yayınları, konuşmaları ve kurduğu bir siyasal dernekle (*Rota Club*), cumhuriyetçi düşüncelerini yaymaya çalışıyor. Fakat, çabaları başarısızlığa uğruyor ve 1660'ta monarşi yeniden kuruluyor. Tahta geçen II. Charles, 1661'de, Harrington'u hapse attırıyor.

Uğradığı bu zulümle, büyük düşünürün fizik yaşamı değilse bile, meslek yaşamı son buluyor. Hapiste kaldığı birkaç yıl içinde, beden ve hele kafa sağlığı onulmaz bir biçimde bozuluyor. Harrington, bundan sonra ciddi hiçbir eser vermeden, yarı anormal durumda yaşıyor ve 1677'de ölüyor.

²⁴ Bu bölüm için yararlanılan kaynaklar: James Harrington, *The Commonwealth of Oceana*, gir. Henry Morley, London, George Routledge and Sons, 1887; Charles Blitzer (haz.), *The Political Writings of James Harrington*, New York, The Liberal Arts Press, Inc., 1955.

²⁵ Başlığı "Okyanusya Cumhuriyeti" diye çevrilebilecek olan bu eser, 'şeffaf' bir ütopya: kullandığı uydurma isimlerin gerisinde, baştan sona günün İngilteresini konu edinmiş.

2.7.2. Sınıflandırma:

Harrington'a göre, siyasal iktidarın temel dayanağı mülkiyettir. Bu mülkiyetin konusu, toprak, mal veya para olabilir. Ancak, varlıklarını ticarete borçlu olan birkaç tanesi hariç tutulursa, zamanın devletlerinin büyük çoğunluğunda en önemli mülkiyet konusu topraktır. Dolayısıyla, siyasal iktidarın *toprak mülkiyeti* temeline dayandığı söylenebilir.

Toprak mülkiyeti, şu üç taraftan birinin elinde birikebilir: kral, soylular, halk. Bu ölçüte göre, devletleri başlıca üç biçime ayırmak gerekir:

1. Mutlak Monarşi:

Mülklerin çoğunluğunun kralın elinde bulunduğu devlet biçimi.

2. Meşrutî Monarşi:

Toprak mülkiyetine soylular sınıfının egemen olduğu devlet biçimi.²⁵

3. Demokrasi:

Mülklerin çoğunluğunun halkın elinde bulunduğu devlet biçimi.

Bu sayılan devlet biçimleri, siyasal iktidarın gerçek temeline, yani topraktaki mülkiyet dağılımına dayandıklarından, bunlara "tabii" biçimler denebilir. Ancak, istisnaî durumlarda ve geçici süreler için, siyasal iktidar, üzerine kurulduğu mülkiyet temelinden farklı olabilir. Harrington, bu "gayritabii" devlet biçimlerini de üçe ayırıyor:

1. Tiranlık:

Mülklerin çoğunluğuna sahip olmayan tek bir kişinin egemen olduğu devlet biçimi.

2. Oligarşi:

Toprak mülkiyetine egemen olmayan bir azınlığın yönettiği devlet biçimi.

²⁵ *Toprak* mülkiyetinin soyluların elinde birikmesinin niye aristokrasiye değil de, meşrutî monarşiye yol açtığı, haklı olarak sorulabilir. Üstelik, birazdan görüleceği gibi, "gayritabii" yönetimlerden ikincisinin herhangi bir monarşi biçimi olarak değil de, bir oligarşi olarak öngörülmesi, bu soruyu daha da haklı kılar. Harrington'un bu itiraza cevabı pek inandırıcı değil: toprak mülkiyeti aristokratların elinde biriktiği zaman, bunların aralarında çekişmesi ve yine birinin kral olması kaçınılmazdır, diyor. Oysa, aynı mantığı oligarşi için yürütmüyor.

3. Anarşi:

Mülklerin çoğunluğuna sahip olmayan bir çoğunluğun yönetimi-
minde bulunan devlet biçimi.

Harrington'a göre, sayılan bu son üç çeşit, içsavaşlar veya herhangi bir nedenden dolayı, en kısa zamanda yıkılmaya ve yerini "tabii" biçimlerden birine (toprak mülkiyetindeki gerçek dağılıma uyan biçime) bırakmaya mahkûmdur.

2.7.3. Değerlendirme:

Harrington'un getirdiği tahlil ve sınıflandırmalar, siyasal düşünceler tarihinin *en büyük* devrimlerinden birini oluşturuyor. Temel savı şu: siyasal iktidar, eninde sonunda, kaçınılmaz olarak toplumdaki mülkiyet bölüşümünü yansıtacaktır.

Gerçi, buna benzer bir görüşü Aristo'da da bulma olanağı var. Ancak Aristo bunu, kullanılabilir tür türlü ölçütlerin yalnızca biri olarak ele alıyor. Aristo'nun gözünde, "doğru" yönetimler, üzerinde kuruldukları toplum ne olursa olsun, bütünü çıkarını gözeten yönetimler. Başka bir deyişle, son çözümlemede, Aristo'nin görüşü *ahlakçı* bir temele dayanıyor.

Oysa, Harrington'un "tabii yönetim" görüşü, hiçbir biçimde normatif değil. Aristo'nun "doğru" ile "tabii" nitelemelerini eşanlamlı olarak kullanmasının nedeni, yukarıda da belirtildiği gibi, her nesnede kendi tabiatının öngördüğü doğal bir gelişme yönünün varlığına inanması. Dolayısıyla, bu görüşe göre, "tabii gelişim" ile "doğru gelişim" aynı şey oluyor. Harrington ise tamamen farklı düşünüyor. Onun yapmak istediği, Galile, Bacon gibi büyük doğabilimcilerin ortaya attığı temel görüşü siyasete uygulamak. Aristocu skolastiği esasından reddeden bu yeni görüşe göre, nesnel gelişimini tayin eden şey içlerinde gizledikleri ve yönü önceden belli olan bir gelişim potansiyeli değil, tüm varlıkların mutlak surette uymak zorunda buldukları *genel tabiat yasalarıdır*.

Bu yeni yaklaşım sonucunda, Harrington, siyasal gelişmelerin açıklanmasında, öznel nedenleri tümüyle bir kenara itip yalnızca nesnel etmenler üzerinde duruyor. Örneğin, ona göre İngiltere'de karışıklıklar çıkmasının nedeni, ne kralın kötü yönetimi, ne halkın inatçılığı, ne de siyaset adamlarının hırsıdır. Gerçek neden, bir süre önce (Tudor'lar zamanında), feodal beylerin ve Kilise'nin topraklarının çok sayıda kişi arasında bölüştürülmüş olmasıdır. İngiliz içsavaşlarının

derindeki nedeni, bu bölüşmeler sonucunda sayıları çok artan küçük mülk sahiplerinin iktidarda söz sahibi olma talepleridir. Bu istek karşılanmadıkça, yani siyasal iktidar mülk sahibi yeni çoğunluğun eline geçmedikçe, mücadelenin sürmesi kaçınılmazdır. Harrington'un İngiltere için çözüm yolunu cumhuriyetin benimsenmesinde görmesinin ana nedeni budur. Yoksa Harrington, bir tür 'özgürlükçülük' mücadelesi içinde değildir. Ülkü edindiği yönetim tarzı da, zaten, iktidarı 'avama' bırakmayan, soyluların (yani kendi sınıfının) yönettiği bir cumhuriyettir.

Harrington'un genelde siyaset bilimine, özel olarak da sınıflandırma sorununa yaptığı katkı *eşsizdir*. Gerçi ticaretin önemini kavrayamamıştır, ama kendi sınıfının dayandığı toplumsal temeli tam bir bilimsellikte açıklamayı başarmıştır. İnsanlığın ancak on dokuzuncu yüzyılda ulaşabileceği *tarihsel maddeci* anlayışın ilk basamaklarını, yüzyıllık bir öncelikle ve yapayalnız olarak tırmanmış olması abartılması güç bir deha kanıtıdır.

2.8. MONTESQUIEU²⁷

2.8.1. *Sunuş:*

Doğumu 1689'da. Önce Bordeaux'da, sonra Paris'te hukuk okuyor. 1714'te Bordeaux. Paramentosu'na seçiliyor ("conseiller" oluyor). 1716'da amcasının unvanı (Montesquieu), malları ve başkanlık görevi ("président à mortier") kendisine geçiyor. 1721'de *Acem Mektupları*'nı yayınlıyor ve derhal üne kavuşuyor. 1725'te başkanlık görevini satıp Paris'e yerleşiyor. 1728'de Fransız Akademisi'ne seçiliyor. 1728-1732 yılları arasında Almanya, Avusturya, İtalya, İsviçre, Hollanda ve İngiltere'de geziyor. 1734'te *Romalıların Yükseliş ve Düşüş Nedenleri Üzerine Düşünceler*'ini yayınlıyor. 1755'te Paris'te ölüyor.

1748'de, Cenevre'de yayınlanan *Yasaların Ruhu*, Montesquieu'nün en ünlü eseri. Amacı, farklı devlet türlerinin ve bunlara uygun yasaların ortaya çıkışının temel nedenlerini araştırmak. Burada, bu esere, esas olarak sınıflandırma sorunu açısından bakılacak.

²⁷ Bu bölüm için yararlanılan kaynaklar: Montesquieu, *Oeuvres Complètes*, haz. Roger Caillois, 10 cilt, Editions Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, 1949; Louis Althusser, *Montesquieu, La Politique et l'Histoire*, Paris, Presses Universitaires de France, Coll. "Initiation Philosophique", 1964.

2.8.2. Sınıflandırma:

Montesquieu'ye göre, devletleri incelerken iki noktaya önem vermek gerekiyor: devletin "tabiatı" ve "ilkesi". "Tabiat"tan kastı, devletin *türü*. Bunu bulmak için şu sorulara cevap vermek gerekiyor: iktidara *kim* sahip ve bu iktidar *nasıl* kullanılıyor? Elde edilen cevaplara göre başlıca üç devlet biçimi var:

1. Cumhuriyet:

Siyasal iktidarın halkın elinde bulunduğu devlet biçimi.

2. Monarşi:

İktidarın tek kişi elinde bulunduğu, ama kesin yasa ve kurallara göre kullanıldığı devlet biçimi.

3. Despotluk:

İktidarın, sınırsız yetkiye sahip bulunan tek bir kişinin elinde toplandığı devlet biçimi.

Üzerinde durulması gereken ikinci nokta: *ilke* ("principe"). "İlke"yi, her devlet türüne hayat veren, ona egemen olan, ona motorluk eden temel nitelik, diye tanımlamak olanaklı. Saptanan üç biçime koştur olarak üç ilke var: 1) Medenî sorumluluk:²⁸ cumhuriyetin temel ilkesidir; 2) Şeref: monarşinin temel ilkesidir; 3) Korku: despotluğun temel ilkesidir.

Her devlet, kendi biçimini sürdürebilmek için, o biçime uygun düşen ilkeyi baştaacı etmek zorunda. Bu yüzden, Montesquieu, cumhuriyet biçiminin çağımızda yaşama şansı olduğuna inanmıyor. Bu biçim, ancak toplumsal sorumluluğun yüksek olduğu Antik Çağ için geçerli olabilirdi, diye düşünüyor. Zamanımızda, ancak öteki iki siyasal düzenin yaşayabileceğine inanıyor. Monarşi ile despotluk arasında kesin tercihi ise birincisi yönünde.

2.8.3. Değerlendirme:

Derhal görülebileceği gibi, Montesquieu'nün sınıflandırması hiç de sistemli değil. Gerçekten de, böyle bir sınıflandırmayı, ister sayı, ister sınıf, ister amaç, ister yasallık, ister başka bir etmen olsun, tek bir ölçüt esasına oturtmanın yolu yok. Dolayısıyla, Montesquieu'nün

²⁸ Montesquieu'nün kullandığı deyim, "vertu". Ancak, buna ahlakî değil, toplumsal bir anlam veriyor. "Vertu", özel çıkar karşısında toplum çıkarına öncelik verme sorumluluğudur.

görüşleri yukarıda özetlenenlerden ibaret olsa, kendisine niye "siyaset biliminin kurucusu" dendiğini anlamak olanaksız. Auguste Comte, Emile Durkheim gibi düşünürlerin ona bu kuruculuk sıfatını yakıştırmış olmalarının gerçek nedeni, sözü edilen bu biçimsel tanım ve sınıflandırmalardan çok öteye gidebilmiş olması.

Montesquieu, bunu, devlet tanımının dinamik ögesi olan "ilke" kavramı aracılığıyla başarıyor. İlk bakışta düşünülebileceğinin aksine, "ilke", hiç de soyut, öznel, ahlakî bir kavram değil. Aksine, son derece somut toplumsal verilere dayanan *toplumbilimsel* bir kavram.

Bir toplumun "ilkesini", "ruhunu" oluşturan ve dolayısıyla, siyasal biçimini belirleyen ana kaynak, o toplum üyelerinin somut davranış biçimleri. Bu davranış biçimleri ise tümüyle nesnel birtakım etmenler tarafından belirleniyor. Montesquieu'ye göre, bu etmenler hem maddî, hem de manevî. En önemlileri şunlar: devletin yüzölçümü, iklim, toprağın niteliği (engebeleri, verimliliği, vs.), ticaret ve para, nüfus, din, yasalar, gelenekler, tarihsel örnekler, vs.

İncelediği bu etmenler sayesinde, Montesquieu'nün görüşleri gerçekten 'ruh' kazanıyor. İlk anda soyut bir kavram gibi görünen "ilke", ortak özelliklere yol açan değişik maddî ve manevî koşulların *türsel adı* oluyor. Devlet biçimi, bu koşulların bazılarını (örneğin, yasaları, törenleri, vs.) değiştirme olanağına sahip. Dolayısıyla, biçim-ilke birleşiminden meydana gelen devlet, tek yönlü bir determinizmin etkisi altında değil. Yine de, son çözümlemede, devlete egemen olan öge, öznel tercihlerle değiştirilebilecek olan "yasalar" değil, nesnel etmenlerin onlara verdiği "ruh".

3. SONUÇ: GENEL DEĞERLENDİRME

Bu yazıda görüşleri özetlenen sekiz büyük düşünürün geliştirdiği on beş civarında sınıflandırmaya topluca bakıldığında, sonuç olarak, aşağıdaki gözlem, yorum ve değerlendirmeler önerilebilir.

3.1. *Eski Çağ'a Karşı Yeni Çağ:*

İncelenen düşünürlerin kümелendiği iki çağ arasında, hem terminoloji, hem de kavramlar açısından görünüşte büyük benzerlikler vardır. Örneğin, ilk kez Herodotos tarafından belgelenen monarşi-oligarşi-demokrasi sınıflandırması, siyasal düşünceler tarihinin en uzun ömürlü sınıflandırması olmuş, her iki dönemde de taraftar bulmuştur. Aynı şekilde, incelenen iki çağda da, "doğru" ("tabî") ve "sa-

pık" ("gayritabiî") düzenler arasında ayrımlar yapılmıştır. Dolayısıyla, bu benzerliklere bakıp, sınıflandırma sorununun tarih boyunca 'doğrusal' bir gelişme izlediği görüşüne kapılmak olasıdır.

Ne var ki, görünüşteki bu süreklilik, iki çağ arasındaki temel kopukluğu gizleyen bir örtüden ibarettir. Eski Yunan dünyasında, temel siyasal birim site-devletidir. Site, yurttaşlar topluluğu ile eşanlamlıdır. Temsil kurumu gelişmemiştir. Egemenlik ile iktidar arasında bir fark yoktur. Siyasal oyun, herkesin gözü önünde ve çok somut bir biçimde oynanmaktadır. Dolayısıyla, sınıflandırmalara konu olan siyasal düzenlerin adı ile cismi arasında sonradan beliren farklılıklar bu dönemde henüz gözlenmemektedir. Öreğin demokrasi, tüm yurttaşların yönetimde sürekli olarak söz sahibi oldukları gerçek bir halk yönetimidir. Oligarşi de, aldatmacasız bir varlıklılar sultasıdır.

Ancak, ilişkilerdeki bu berraklık çok sınırlı bir çerçeve içinde yer almaktadır. Gerçek halkın çoğunluğunu oluşturan köleler ve yabancılar tümüyle siyasal oyunun dışında bırakılmışlardır. Sürekli ve gerçek bir katılma sağladığı için bir yönüyle katıksız görünen Antik demokrasi, aslında halkın ufak bir azınlığının çoğunluk üzerindeki diktasından başka bir şey değildir. Aynı adları taşısalar bile, Eski Çağ ile Yeni Çağ düzenleri arasındaki temel farklılığın en önemli kaynağı budur.

İki çağ arasındaki kopukluğun bir diğer kaynağı da, devlet-yurttaş ilişkilerinde ortaya çıkan temel anlayış farkıdır. Eski Yunan' da, halkın ancak ufak bir azınlığına 'yurttaş' sıfatı tanınmasına karşılık, yurttaşlar topluluğu ile devlet arasında bir ayrıma yer verilmemiştir. Böylece, yönetimin yurttaşlardan 'yabancılaşması' diye bir sorun söz konusu değildir. Buna karşılık, Yeni Çağ düşüncesi, devletle yurttaşların aslında ayrı varlıklar oluşturduklarını görmüştür. Dolayısıyla, yurttaşların devlete karşı korunması sorununu ortaya çıkarmış, siyasal düzenleri işte bu soruna getirdikleri çözümler açısından da değerlendirebilmiştir.

3.2. Eski Çağ'ın Katkısı:

Eski Yunan düşüncesi, sınıflandırma sorununun (ve dolayısıyla, siyaset biliminin) çocukluk dönemini simgelemektedir. Bu yüzden, katkıları *çok sınırlı* bir temel çerçeve içinde gerçekleşmiştir. Ama, yine de, bunların küçümsenmesi yanlış olur.

Bir kere, ilk sınıflandırmalar bu dönemde geliştirilmiştir. Tarihin en uzun ömürlü sınıflandırmasına yol açan 'yönetimde bulunanların

sayısı' ölçütü, bu dönemde ortaya atılmıştır. Yüzeysel bir biçimde de olsa, sınıf ölçütü ilk kez Eski Yunan düşünürleri tarafından kullanılmıştır. Keyfi yönetim-yasal yönetim ayrımı bu zamanda ortaya çıkarılmıştır. Yönetimleri, hizmet ettikleri çıkarların yaygınlığına göre değerlendirme ilkesi bu dönemde ortaya atılmıştır. Nihayet, analitik tahlillerin ve ampirik gözlemlerin önemi, yine bu çağda ilk kez kavranmıştır.

Ama, bilimsel açıdan, bu çağın iki büyük eksikliği de gözden kaçmamalıdır. Birincisi, siyasal ilişkiler ile diğer toplumsal ilişkiler arasındaki belirleyici bağın asla farkedilmemiş olmasıdır. Devlet yurttaşlarla sınırlandırıldığından, yurttaşlar da toplumun aslında ufak bir bölümünü oluşturduklarından, devletin toplumca belirlendiği görüşü tümüyle dikkatten kaçmıştır. Açıktır ki, bu ideolojik körlük, toplumun üzerinde oturduğu kölelik kurumundan kaynaklanmıştır.

Devletin nitelikleri toplumun özellikleri ile açıklanamayanca, elde kalan tek olanak, bu nitelikleri normatif bir yaklaşımla açıklamaya çalışmak olmuştur. Eski Yunan siyasal düşüncesinin bilimsel açıdan ikinci büyük eksikliği de budur. Analitik tahlillere ve ampirik gözlemlere ulaşmak için gösterilen tüm çabalara karşın, egemen yaklaşım ahlakçı olmuştur. Devletin gelişmesini gerçek toplumdan kopuk olarak açıklayabilmek için, bu varlığa ahlakî açıdan uygun görülen birtakım amaçlar yakıştırılmış ve "tabii" gelişim bu amaçlara ulaşma eğilimi ile eşanlamlı kabul edilmiştir. Böylece ortaya, Hıristiyan Orta Çağının bilimdışı, dogmatik anlayışına kaynaklık eden Aristocu skolastik çıkmıştır.

3.3. *Yeni Çağ'ın Katkısı:*

Siyaset biliminde Yeni Çağ'da görülen büyük silkiniş, Eski Yunan düşüncesinin bu iki temel yanlına karşı bir tepki niteliğindedir. Önce, gerçeklerin olduğu gibi görülmesini engelleyen normatif yaklaşım kesinlikle reddedilmiştir. Bu yeni anlayışın en güzel örneği Machiavelli'dir. Yine onun sayesinde, devletle toplumun ayrı varlıklar olduğu kesin bir biçimde ortaya konmuştur.

Bu ayrımın ortaya konması, yurttaşın devlete karşı korunması sorununu gündeme getirmiştir. Bodin, devletin birliğini koruma endişesinin yanı sıra, özellikle bu sorun üzerinde kafa yormuştur. Hobbes ise, yurttaş için en iyi güvencenin ancak sınırsız bir devlet iktidarınca sağlanabileceğini savunmuştur. Ama ikisi de, devleti yurttaşlar topluluğundan ayrı bir varlık olarak ele alıp toplum içindeki rolünü

inceleme gereğini duymuşlardır. Eski Çağ'daki sığ anlayışla karşılaştırıldığında, büyük yenilikleri bu tutumlarında saklıdır.

Yurttaşla devleti ayırmasına karşılık, Yeni Çağ, yurttaşla gerçek halkı birleştirmiştir. Çünkü, köleciliğin gereği olan yasal ve siyasal ayrımlar, gelişmekte olan burjuvazinin çıkarlarına aykırıdır. 'Yasa önünde eşitlik' şiarıyla birlikte, birtakım perdeler yırtılmış, statü farklarının gizlediği toplumsal gerçeklik tüm boyutlarıyla ilk kez gözler önüne serilmiştir. Böylece, devletin niteliklerini toplumun özelliklerinde arama esasına dayanan gerçek bilimsel yol ilk kez açılmaya başlanmıştır. Bu yola giren ilk büyük düşünürler, Harrington ve Montesquieu olmuştur. Çağcıl anlamda siyaset biliminin gerçek öncüleri sayılmalarının nedeni, siyasal olgulara işte bu *toplumbilimsel* bakış açısını getirmiş olmalarıdır.

3.4. *Günümüzün Katkısı:*

Siyasal düzenleri ve devlet biçimlerini sınıflandırma sorunu, günümüzde dahi tam olarak çözümlenmiş değildir: Ancak, on dokuzuncu yüzyıldan beri toplum bilimlerinin her dalında olduğu gibi, siyaset biliminde de gerçekleştirilen büyük ilerlemeler, Eski ve Yeni Çağların miras bıraktığı katkıların giderek daha bilimsel bir çerçeve içinde yeniden düzenlenip geliştirilmesine olanak vermiştir. Kısacası, bu alanda çağdaş düşüncenin iki temel katkısı olmuştur. Birbirine bağlı olan bu katkıların birincisi, siyaset biliminin tarih boyunca inceleme konusu yaptığı gerçekliklerin aslında farklı düzeylerde yer aldıklarının saptanması. İkincisi de, bu gerçeklikler arasındaki önem farklarının ve belirlenme ilişkisinin, hiç olmazsa kabaca kavranmış bulunması.

Dikkat edilirse, bu yazı boyunca 'siyasal düzenler', 'devlet biçimleri' gibi deyimler genellikle eş anlamlı olarak kullanılmış, aralarındaki farklar belirlenmeye çalışılmamıştır. Hatta bunlara zaman zaman, 'yönetim biçimleri', 'anayasa', 'yönetim sanatı', 'yönetim tekniği', gibi deyimler katılarak, daha da büyük bir karışıklık izlenimi verilmiştir. Aslında, bu deyim ve kavram karışıklığı, siyasal düşünce tarihinde, bu konuların genellikle karmaşık bir kavram yumağı halinde ele alınmış olmalarının sonucudur. Çağcıl siyaset biliminin belirtilen büyük katkıları, işte bu yumağı çözenin bilimsel yolunu açmış olmasında gizlidir.

Bu alanda en önemli hamle, marksist düşünce akımı tarafından gerçekleştirilmiştir. Marx'ın on dokuzuncu yüzyılda geliştirdiği alt-

yapı-üstyapı ayrımı, toplumsal olguların belirlenmesinde altyapının özel ağırlığının saptanması, sınıf mücadelesinin öneminin kavranması, kısacası, toplumsal yapı ve işlevlerin karşılıklı belirlenmesinin genel mekanizmasının ortaya çıkarılması, siyasal olguların anlaşılmasında -ve hatta, bir ölçüde bilinçli olarak belirlenmesinde- yepyeni ufuklar açmıştır.

Kısacası, siyaset biliminde geçen yüzyıldan bu yana gerçekleştirilen büyük ilerlemenin sınıflandırma sorunu bakımından önemli bir sonucu, eski kavram karışıklığının, bir ölçüde de olsa, giderilmiş bulunmasıdır. Öte yandan, bu yalınlaşmaya koşut olarak, kavramlar hiyerarşisi görece daha bilimsel bir çerçeveye oturtulabilmiştir. Terminoloji konusunda henüz genel bir anlaşmaya varılamamış olmakla birlikte, sınıflandırma sorunu bakımından bugün önde gelen kavramları, yansıttıkları siyasal gerçekliklerin toplumsal ağırlığına göre şöyle sıralamak olanaklıdır:

a) *Siyasal Rejim*: Toplumun siyasetle ilgili tüm yapı, işlev ve ilişkilerini kapsayan en geniş kavramdır. Buna 'temel siyasal düzen' demek de olanaklıdır. İlgili toplumun siyasal sistemi ve özgül devleti, bu genel gerçekliğin altöğeleri durumundadır. Rejimler arasındaki farklılıkları belirleyen temel etmenler, üretim ilişkilerinin türü, üretim güçlerinin gelişmişlik derecesi, altöğelerini oluşturan siyasal sistem ve devletin egemen özellikleri ve nihayet, siyaset üzerinde etkili olduğu ölçüde, tüm toplumun ideolojik üstyapısıdır. Bu anlayışın sonucu olarak, günümüzde siyasal rejimler üç temel türe ayrılmıştır: aa) Gelişmiş Kapitalizm; bb) Sosyalizm; ve cc) Üçüncü Dünya.

b) *Siyasal Sistem*: Temel siyasal düzenlerin (veya rejimlerin) bir altögesi olup kendisi de birtakım öğelerden oluşmaktadır. Bunlar şöylece sıralanabilir: aa) Devletin kendisi ve siyasal sistemle kurduğu ilişkiler ağı; bb) Siyasal partiler; cc) Siyasal dernekler ve baskı grupları; ve çç) Siyasal sisteme özgü normlar ve ideolojiler. Bu sıralamadan anlaşılabilirliği gibi, siyasal sistem, başta devlet olmak üzere, katıksız olarak 'siyasal' diye nitelenebilecek tüm yapı, işlev ve ilişkileri kapsayan toplumsal gerçekliktir. Siyasal rejimden farklı olarak, siyaseti etkilemekle birlikte analitik olarak onun dışında yer alan iktisadî ve ideolojik etmenleri kapsamaz. Salt üstyapı ile ilgili bir kavramdır. En önemli altögesi devlet olduğundan, siyasal sisteme belirleyici özelliklerini veren temel etmen, devlet ile diğer siyasal birimler arasındaki ilişkilerin türüdür. Bu nedenden dolayıdır ki, siyasal sistemler, genel olarak, tam baskıcılıktan tam katılımcılığa uzanan iki kutuplu bir zin-

cirin halkaları üzerinde sıralanırlar. Siyasal sistem siyasal rejimin bir altögesi olduğuna göre, bu sıralama siyasal rejimlerin ayrı ayrı her türü için geçerlidir.

c) *Devlet*²⁹ Dış görünüşüyle; binalardan, görevlilerden, bu görevlilerin hem kendi aralarındaki, hem de yönetilenlerin karşısındaki durumlarını belirleyen birtakım kural ve ideolojilerden, nihayet, en önemlileri baskı ve haberleşme araçları olan bir dizi araçtan oluşan bir siyasal birimdir. Bu birimin belirleyici özelliği, kendisini hem kısmen oluşturan, hem de harekete geçiren görevlilerin tabi buldukları ast-üst ilişkisidir. Çünkü, bu ilişki, siyasal iktidarın nerede kümelendiğini gösterir. En önemli altögesini oluşturduğu siyasal sistemle birlikte, siyasal rejimin genel çerçevesi içinde yer alır. Siyasal rejime damgasını vuran sınıf üstünlüğü, üretim güçlerinin gelişmişlik düzeyi, siyasetle ilgili üstyapısal kurumlar gibi en belirleyici etmenlerin tümü, devlet denen kurumlar dizisinde odaklanır. Bu yüzden devlet, herhangi bir siyasal birim değil, siyasal sahnenin en önemli birimi, tek kelimeyle baş oyuncusudur. Durumunun bu özelliği dolayısıyla, siyasal rejimler veya siyasal sistemler için yapılan niteleme ve sınıflandırmalar, genel olarak, devlet için de kullanılabilir. Örneğin, devletler, gelişmiş kapitalist, sosyalist veya üçüncü dünya devletleri olarak; veya, baskıcı, azbaskıcı, katilmacı, vs. olarak nitelenebilmektedirler. Ancak, açıktır ki, bu birim dar anlamında anlaşıldığında, buna uygun nitelemeler, 'üniter-federal', 'cumhuriyet-monarşi', 'askerî-sivil', 'parlamentar-başkanlı', vs. gibi kendisine (ve siyasal sistemle ilişkilerine) özgü birtakım özelliklerden doğan nitelemelerdir.

ç) *Siyasal Davranış*: Bu kavram, siyasal ilişkiler içinde yer alan insanların öznel tutumları ile ilgilidir. Bu bakımdan, siyasal rejim, siyasal sistem ve devlet kavramlarından ayrı bir bilimsel statüye sahiptir. Bu kavram aracılığıyla, yöneten veya yönetilen durumundaki bireylerin davranışları inceleme konusu yapılmaktadır. 'Siyaset sanatı', 'siyaset dersleri', 'siyaset korkusu', 'siyaset hırsı', vs. gibi ifadeler, hep bu kavramın alanına girmektedir. Ancak, siyasal davranış kavramının, toplumsal bir bilim dalı olan siyaset bilimine mi, yoksa bireysel bir bilim dalı olan psikolojiye mi ait olduğu tartışmaya açıktır.

Sınıflandırma sorunu ile ilgili olarak günümüzde bilimsel geçerliğe sahip olan ve yukarıda kısaca özetlenen bu görüşler ışığında,

²⁹ Burada 'devlet', toplumun tümü anlamında değil, toplumu yöneten *aygıt* anlamında kullanılmaktadır.

Eski ve Yeni Çağlardan miras kalan ve bu yazıda sergilenen belli başlı sınıflandırmalar genel olarak şöyle değerlendirilebilir:

Eski Çağ'da öne sürülen tüm sınıflandırmalar, o günün toplumlarının ortak özelliği olan köleci üretim biçiminin çerçevesi içinde ele alınmalıdır. Bu temel gerçek akılda tutulmak koşuluyla, Eski Yunan siyasal uygulamasında en yaygın ayırım olan oligarşi-demokrasi ayırımının, siyaset bilimi açısından da en uygun sınıflandırma olduğu ortaya çıkar. *Siyasal rejimler* düzeyindeki bu temel gerçeği en iyi kavrayan düşünür Aristo olmuştur. Gerçekten de, Aristo, tüm siyasal düzenlerin, son çözümlenmede bu iki sınıftan birine sokulabileceğini açıkça görmüştür. Öte yandan, tıpkı hocası olan Eflatun gibi, bu ayırma siyasal sistem ve devlet biçimlerinden kaynaklanan nitelermeler de eklemiştir. Özellikle bu iki büyük düşünürün çabasıyla, kamuoyunda yaygın olan monarşi-oligarşi-demokrasi biçimindeki üçlü ayırımın aldatıcı olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Özellikle 'monarşi' nitelmesi, iki düşünürde de büyük tereddüt ve yalpalamalara yol açmıştır. Bunun nedenlerini bugün açıkça görebiliyoruz. Gerçekten de, monarşi, yerine göre, bir siyasal rejim, bir siyasal sistem veya bir devlet biçimine işaret ederek, aslında çok farklı olan toplumsal gerçeklikleri yansıtabilmiştir. Bir siyasal rejim olarak monarşi, o günlerde Eski Yunan dünyasında artık hızla yok olan aşiret toplumunun adıdır. Eflatun bunu "dinasti" deyiimiyle ifade etmeye çalışmıştır. Bir siyasal sistem olarak monarşi, geleneklere, törelere, yasalara saygılı olan bir güçlü yönetimin ifadesidir. Bu anlamda, karşıtı tiranlıktır. Nihayet, bir devlet biçimi olarak monarşi, siyasal iktidarın tek kişinin elinde toplandığının ve aynı hanedanın tekelinde kaldığının işaretidir. Bu son anlamda, monarşik iktidarın 'tiranca' (veya 'zorbaca', 'despotça', 'diktatörce') kullanılıp kullanılmaması önemli değildir.³⁰

Siyasal rejim alanındaki oligarşi-demokrasi ayırımının çerçevesi içinde, hem Eflatun, hem de Aristo, *siyasal sistemlere* ve *devlet biçimlerine* ait özellikleri de incelemeye çalışmışlardır. Örneğin, her ikisinin de kullandığı keyfi yönetim-yasal yönetim ayırımı, siyasal sistemle ilgilidir. Ancak şuna da dikkati çekmekte yarar vardır ki, bu yasal yönetim anlayışı, Yeni Çağ'ın bu kavrama sonradan verdiği içerikten tamamen farklıdır. Yeni Çağ'da yasal yönetim, bireylerin

³⁰ Dikkat edilirse, Eski Çağ'da 'monarşi' kavramı dolayısıyla ortaya çıkan büyük yalpalamalar, günümüzde, hem siyasal rejimleri, hem sistemleri, hem de devlet biçimlerini nitelendirmek için kullanılabilen 'demokrasi' kavramı için söz konusudur.

tabîî hukuktan kaynaklanan temel haklarına saygı gösteren yönetimdir. Eski Çağ'da ise, yasal yönetim, toplumdaki farklı çıkarılara dengeli bir biçimde hizmet eden yönetimdir. Aristo buna "doğru" veya "tabîî" yönetim de demektedir.

Siyasal sistem düzeyindeki bu nitelermelerin ötesinde, özellikle Aristo, somut devlet biçimlerini ("anayasaları") da inceleyip sınıflandırmaya çalışmıştır. Gününün site-devletlerini karşılaştırıp kurumlarının oluşum tarzlarını, yapılarını, kurallarını ve işlevlerini sistemli bir incelemeye tabi tutmuştur. Bu alandaki ürünlerinin büyük çoğunluğunun kayıp olmasına karşın, hiç olmazsa bugüne ulaşabilen *Atina Anayasası* sayesinde, Aristo'nun bu bulguları, eski devlet biçimlerinin incelenmesinde eşsiz bir kaynak oluşturmaktadır.

Ayrıca, hem Eflatun, hem de Aristo, *siyasal davranış* konusunda ilginç gözlemlerde bulunmuşlar, siyasal iktidarın yöneticilerin karakterinde yol açtığı değişiklikleri sergilemişlerdir. Özellikle Eflatun, *Devlet Adamı* eserinde, yönetim sanatı ile ilgili değerli incelemeler yapmıştır. Kısacası, Eski Yunan Çağı, karmaşık bir biçimde de olsa, hem siyasal rejimler, sistemler ve devlet biçimleri, hem de siyasal davranış alanlarında önemli gözlem, inceleme ve tahlillerde bulunmuştur. Bunlar, bugünkü bilimsel anlayışımızın ışığında, her birinin yer aldığı düzeye (veya gerçeklik türüne) dikkat edilerek ele alındığında, siyaset bilimine Eski Çağ'dan kalan miras, gerçekten verimli bir biçimde değerlendirilebilir.

Yeni Çağ siyasal düşüncesinin temel özelliği, yükselmekte olan burjuva dünyasının gerçeklerini yansıtmasıdır. Siyasal mücadele, esas olarak, gerilemekte olan feodal beylerle güçlenmekte olan burjuvazi arasındadır. Böyle bir ortamda, 'halk yönetimi' demek olan demokrasinin, siyasal tartışma gündemindeki önemini görelî olarak yitirmiş olması doğaldır.³¹ Siyasal düzen bakımından önemli olan konu, iktisadî alanda üstünlüğü belirginleşen burjuvazinin, siyasal arenada hangi ölçüde söz sahibi olacağını saptanmasıdır. Bu yüzden, siyasal düşünce, daha çok, *siyasal sistemler* ve *devlet biçimleri* düzeylerinde yoğunlaşmıştır.

Gerçekten de, Machiavelli, Bodin, Hobbes ve Montesquieu'nün baş uğraş konuları budur. Machiavelli, düzenler sınıflandırmasını cumhuriyetler-prenslikler biçiminde sadeleştirerek, yalnızca devlet

³¹ Demokrasi, ancak on dokuzuncu yüzyılda, işçi sınıfının siyaset sahnesinde boy göstermeye başlamasıyla, yine gündemin ilk sırasında yer alacaktır.

biçimleri ile ilgili olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Öteki üç düşünür, devlet biçimlerinden çok siyasal sistemle ilgilidirler. Önerdikleri çözümler farklı olmakla birlikte, hepsinin ortak amacı, burjuvazinin temel haklarına saygılı bir yönetim anlayışı geliştirmektir.

Bunlar içinde Montesquieu'nün dikkat çeken ayrı bir yönü, sistemler ve devlet biçimleri farklılaştırmasını toplumların somut özelliklerine bağlamaya çalışmasıdır. Ancak, bu *toplumbilimsel* yaklaşımı karmaşık ve systemsiz kalmıştır. İncelenen Yeni Çağ düşünürleri içinde, yalnızca Harrington, doğrudan doğruya *siyasal rejim* konusunun temelini inebilmiştir. Harrington, rejimlerin anahtarını, toplumlara egemen olan mülkiyet yapısında görmüştür. Ne var ki, o da, geleneksel toprak varlığından çok, ticarî zenginliğin, geleceğin siyasal rejimlerinde temel etmen olacağını fark edememiştir.

Özetlemek gerekirse, Yeni Çağ'ın esas katkısı siyasal sistemler alanında olmuştur. Bu çağ düşünürleri, bireysel hakları vurgulayarak, devlet karşısında sivil toplumun korunması gereğini ortaya çıkarmışlardır. Böylece, zamanımızın en temel siyasal konularından biri olan *insan haklarına saygı* sorununun, siyasal sistemler sınıflandırmasındaki anahtar rolünün saptanmasında öncülük etmişlerdir.

Sonuç olarak, Eski ve Yeni Çağ düşünürlerinde, siyasal rejimler, sistemler ve devlet biçimlerinin sınıflandırılmasında bugün ulaşılmış olan görece berraklığı bulamamamız doğaldır. Çünkü, bugünkü açıklık on dokuzuncu yüzyılda başlayan yeni gelişmelerin ürünüdür. Gerçekten de, siyasal rejimler açısından en önemli sorunun sınıf iktidarı olduğu, siyasal sistemlerin ve devlet biçimlerinin ancak bu çerçevede değerlendirilip sınıflandırılabilceği, son yüzyılda anlaşılmaya başlanmıştır. Kaldı ki, günümüzde dahi bu anlayış tartışmasız bir genel kabul görmüş değildir. Ama, kanımca, siyasal gerçeklikler arasındaki bu nitelik ve önem farkı bir kez bilimsel olarak kavranınca, hem Eski, hem de Yeni Çağ düşünürlerinin sınıflandırma sorununa yaptıkları büyük katkılar tam anlamıyla değerlendirilebilir.